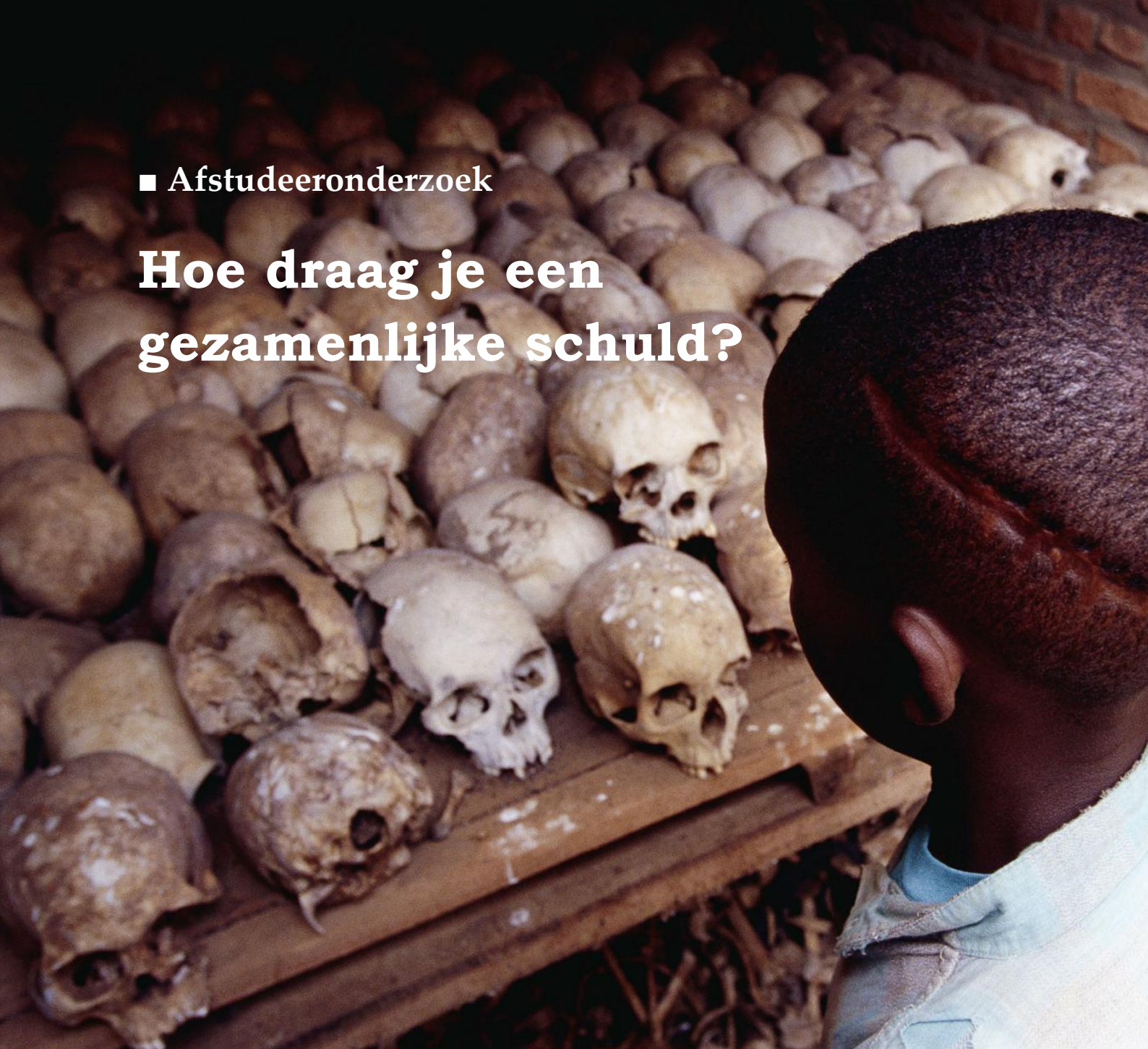

■ Afstudeeronderzoek

Hoe draag je een gezamenlijke schuld?

**Een onderzoek naar de verklaringen voor de westerse
stellingname tegenover post-genocidaal Rwanda**

■ **Joris Brandts** - 3671577

Master Internationale betrekkingen in historisch perspectief

Faculteit Geesteswetenschappen

Begeleider: Dr. Christ Klep

■ **Datum:** Augustus 2015

Universiteit Utrecht

■ Voorwoord

Voor u ligt de masterscriptie welke is geschreven ter afronding van de master Internationale betrekkingen in historisch perspectief aan de Universiteit Utrecht. Dit afstudeeronderzoek markeert niet alleen het einde van de studie, maar tevens het einde van mijn studententijd die in 2010 begon als student Bestuurskunde in Nijmegen. Toen ik in de loop der jaren ontdekte dat mijn interesses vooral lagen bij het internationale aspect van de bestuurskunde, besloot ik in 2014 richting Utrecht te trekken om daar een nieuwe uitdaging aan te gaan. Militaire geschiedenis, politieke verhoudingen op wereldschaal en mensenrechten, dat waren de onderwerpen waarin ik mij wilde gaan specialiseren. Wat deze onderwerpen gemeen hebben met de bestuurskunde is dat ze beide op zoek zijn naar oplossingen voor conflicten; waar het in de bestuurskunde veelal gaat over lastige beleidsafwegingen, gaat het in de internationale betrekkingen eerder over de rol van lidstaten of organisaties. Dat brengt ons bij het onderwerp van dit afstudeeronderzoek, namelijk Rwanda. Een land waar ik op voorhand eigenlijk weinig affiniteit mee had, maar welke achteraf alles in zich bleek te hebben om tot een relevant en actueel onderzoek te komen waarin al mijn interesses ingebed zijn. Een fascinerend land dat in 1994 werd opgeschrikt door een genocide die aan honderdduizenden Rwandezes het leven kostte. De bij mij continu opkomende vraag hoe wij als Westen om moeten gaan met dit door etniciteit verscheurde land dreef mij om deze scriptie te schrijven.

Afsluitend zou ik graag een aantal mensen willen bedanken die mij geholpen hebben dit onderzoek tot een goed einde te brengen. Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn scriptiebegeleider, dr. Christ Klep, voor zijn heldere commentaar, inspirerende invalshoeken en professionele ondersteuning tijdens het gehele schrijfproces. Bovendien wil ik graag mijn familie en vrienden bedanken voor hun onaflatende vertrouwen, enthousiasme en interesse.

Nijmegen, 16 augustus 2015

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Probleemstelling	6
1.2 Afbakening van het onderzoek	9
2. Historiografie	12
2.1 Parel in Centraal-Afrika	12
2.2 Mystère Falcon 50	16
2.3 The Tutsi Enemy	18
2.4 Vluchtelingen, verzoening en herstel	21
3. Theoretisch Kader	24
3.1 Rwanda als donor darling	24
3.2 Machtsspelen in Rwanda	25
3.3 De rol van de internationale media	27
4. Het Westen en Rwanda	28
4.1 Betrokkenheid weerlegd	28
4.2 Onverschillig voor de bühne	32
4.3 Vriendjespolitiek	36
4.4 Noodgedwongen optimisme	40
4.5 Buying a place at the table	42
4.6 Deelconclusie	44
5. Sociaal-economische belangen	45
5.1 Stabiliteit en economische groei	45
5.2 Verschuivingen in handelspartners	47
5.3 Ontwikkelingsprogramma's in Rwanda	50
5.4 Deelconclusie	53
6. Welk beleid is gepast?	54
6.1 Zoektocht naar morele verantwoordelijkheid	54
6.2 Een vlucht naar voren	56
6.3 Bouwer van post-genocide Rwanda	59
6.4 Aanval als beste verdediging	62
6.5 Van doofpot naar voorwaardelijke steun	64
6.6 Een morele verplichting	66
6.7 Deelconclusie	67
7. Conclusie	68
■ Afkortingenlijst	71
■ Literatuurlijst	72

1 Inleiding

„Ik vind dat de tijd is gekomen om het veiligheidsdenken minder dominant te laten zijn. Dat zal ik hier ook zeggen.” Bij de keuze tussen veroordelen of helpen, kiest Ploumen voor helpen. „We werken met Rwanda samen op het terrein van justitie omdat het na de genocide heel erg belangrijk was een rechtssysteem op te bouwen. We gaan nu een nieuwe fase in. Daarbij gaan we problemen gezamenlijk analyseren en aanpakken.” Op de laatste dag van haar bezoek spreekt Ploumen anderhalf uur met President Kagame. „Is Kagame niet ook een man met bloed aan zijn handen?”, bevroegen kritische journalisten. Ploumen: „Toen het voormalige hoofd van zijn veiligheidsdienst in Zuid-Afrika vermoord werd gevonden, zei hij: Ik heb het niet gedaan, maar ik had het wel willen doen. Toen heb ik tegen hem gezegd: ik vind niet dat u dit soort dingen moet willen.”¹ - *NRC Handelsblad* - 15 november 2014

Het antwoord van minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking op de terechte vraag van journalisten in hoeverre de huidige president van Rwanda bloed aan zijn handen heeft, zegt alles over de huidige bilaterale betrekkingen tussen Rwanda en Nederland: *constructief en terughoudend over het verleden*. Deze opstelling is niet uniek voor Nederland; in een groot aantal westerse landen heerst een soortgelijke toon in de bilaterale betrekkingen met het land dat in 1994 werd geteisterd door een genocide. Toen Kagame tijdens de twintigste herdenking van de genocide bijvoorbeeld hard uithaalde naar de rol van de Belgen tijdens de genocide en vlijmscherp was over hun historische verantwoordelijkheid, reageerde de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Reynders als volgt: „Het was een normale evocatie van de historische rol van België in Rwanda. Neen, ik vond niet dat ons land uitzonderlijk negatief werd voorgesteld.”² Ook bij andere westerse landen kunnen soortgelijke voorbeelden gezocht worden, bijvoorbeeld voor Frankrijk: „Ce qu'il s'est passé ici oblige la communauté internationale, dont la France, à réfléchir à ses erreurs qui l'ont empêchée de prévenir et d'arrêter ce crime épouvantable”, a déclaré Nicolas

---

¹ M. Kranenburg, 'Minister van hulp en handel – Op reis met minister Ploumen', *NRC Handelsblad* – 15 november 2014.

² K.Vidal & S. Vandekerckhove, 'Kagame haalt uit: "België voerde ons mee naar de genocide"', *De Morgen* – 8 april 2014.

Sarkozy, jeudi 25 février, lors d'une conférence de presse commune avec le président du Rwanda, Paul Kagamé, à Kigali. "Nous devons voir plus loin, pour organiser la réconciliation."³ In de Washington Post een ander kenmerkend voorbeeld. Toen het US-Africa Leaders Summit in augustus 2014 vijftig Afrikaanse staatshoofden naar Washington bracht om de banden tussen Afrika en de Amerikaanse overheid en het bedrijfsleven te versterken, ontstond er vanuit de media en mensenrechtenorganisaties veel kritiek op de komst van Kagame. De regering leek zich echter amper druk te maken over bijvoorbeeld de recente verdwijning van een twaalftal Rwandese burgers; Obama nam Rwanda daarentegen juist op als één van de zes landen in een nieuw Afrikaans peacekeeping programma.⁴ Het meest opvallende voorbeeld van de positieve westerse toon komt uit het Verenigd Koninkrijk, waar voormalig premier Blair de kritiek van een VN-rapport waarin Kagame wordt beschuldigd van oorlogsmisdaden in Congo, volledig van tafel veegde. Volgens Blair was de Rwandese bezetting van Oost-Congo gerechtvaardigd vanwege de continue dreiging aldaar.⁵

Ondanks dat de Rwandese genocide meer dan twintig jaar achter ons ligt en Rwanda op economisch gebied een succesverhaal in Centraal-Afrika lijkt te worden, bevinden zich in het kleine land tal van verborgen verhalen over het duistere verleden en de mogelijke betrokkenheid van het huidige regime daarin. Het huidige regime, geleid door president Paul Kagame, is zoals ook uit de hierboven aangehaalde artikelen blijkt, niet geheel onomstreden. Vanaf de genocide van 1994 is het *Rwandese Patriottische Front* (RPF), een van oorsprong Tutsi-rebellenbeweging, aan de macht in Rwanda. Door de bloeiende economie gaat in Rwanda zelf weinig aandacht uit naar het omstreden verleden van de regerende partij. De Tutsi-rebellen worden door de regerende elite gezien als de helden van Rwanda; zij hebben de volkenmoord van Hutu's op Tutsi's in 1994 ten einde gebracht. President Paul Kagame diende tijdens de genocide als commandant van het RPF en werkte zich in de jaren daarna op naar het presidentschap. De heldenrol van het RPF en Kagame blijft echter tot op heden niet geheel onbetwist en met name westerse landen worstelen met dit vraagstuk; hoe om te gaan met een land dat het in economische zin uitmuntend doet, maar waar vraagtekens gezet kunnen worden bij het omstreden verleden van het huidige regime.

---

³ 'Sarkozy au Rwanda: la France doit réfléchir à ses erreurs', *Le Monde* – 25 februari 2010, aangevuld met M. Papic, 'Nicolas Sarkozy admits French errors over Rwanda genocide', *The Daily Telegraph* – 25 februari 2010.

⁴ Joann Weiner, 'Does Rwanda's economic prosperity justify president Kagame's political repression?', *The Washington Post*.

⁵ C. McGreal, 'Tony Blair defend support for Rwandan leader Paul Kagame', *The Guardian* – 31 december 2014

Hoewel er schijnbare politieke stabiliteit heerst, is ook de huidige binnenlandse politiek niet geheel onomstreden. Presidentsverkiezingen waarbij Kagame wint met 93% (!) van de stemmen en oppositieleiders gevangen worden gezet wegens het uiten van kritiek, duiden op dictatoriale praktijken in een staat die zich wellicht voordoeft als een moderne democratie, maar in werkelijkheid de beginselen van behoorlijk bestuur behoorlijk schendt. Fareed Zakaria noemt een dergelijk staat een *illiberal democracy*, een staat die slechts naar de vorm van een democratie functioneert.⁶ Er heeft zich na de genocide een dynamisch spel ontwikkeld tussen Rwanda en de internationale gemeenschap waarbij staten naar elkaar wijzen inzake de (uitgebleven) verantwoordelijkheid voor het niet tijdig ingrijpen tijdens de genocide en de duizenden slachtoffers die er onder toezicht van de gehele wereld zijn gevallen. De journalist in het artikel uit de NRC beschreef het dilemma treffend: kiezen we voor *veroordelen* of *helpen*. Opvallend is dat het Westen in deze afweging stellig lijkt te kiezen voor ondersteuning van het regime. Welke achterliggende motieven liggen hieraan ten grondslag?

1.1 **Probleemstelling**

In de lente van 1994 werd een klein en arm land in Centraal-Afrika ineens wereldnieuws. Het uit de lucht schieten van het presidentiële vliegtuig, ontevredenheid over een gesloten vredesverdrag en een burgeroorlog die sinds 1990, maar volgens sommigen al sinds de onafhankelijkheid in 1962, Rwanda in zijn greep hield leidden in april 1994 tot een genocide die aan bijna een miljoen Rwandezers het leven kostte. De definitie van genocide wordt in dit onderzoek ontleend aan Raphael Lemkin, die een genocide typeert als „The destruction of a nation or of an ethnic group. Genocide constituted a coordinated plan aimed at the annihilation of groups.”⁷ De genocide ligt nu ruim twintig jaar achter ons en dat biedt ruimte voor verdiepende reflectie. Rwanda heeft zich de afgelopen twintig jaar immers ontwikkeld van een arme staat geketend door een burgeroorlog tot een economisch wonder. Wie door Rwanda rijdt zal zich bijvoorbeeld verbazen over hoe goed onderhouden de gebouwen en wegen in met name hoofdstad Kigali zijn. De beeldvorming lijkt volledig omgeslagen. Toch is de werkelijkheid niet zo rooskleurig als hier wordt geschetst. Na de genocide is de

---

⁶ Fareed Zakaria. The Rise of the Illiberal Democracy. *Foreign Affairs* 76 (1997), pp. 22-28.

⁷ D. Moses, 'Raphael Lemkin, Culture, and the Concept of Genocide', in: D. Bloxham and A. Dirk Moses, *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (New York 2010) 19-41, 34-35.

omstreden rebellenbeweging RPF aan de macht gekomen in het Afrikaanse land. Zij werd binnengehaald als de bevrijders van de Tutsi's. Jaren na de genocide wordt echter steeds meer duidelijk hoe wreed het RPF een einde heeft gemaakt aan de genocide. Critici beweren zelfs dat het vooral Hutu-slachtoffers waren die werden vermoord tijdens de genocide, met name door het schrikbewind waarmee het RPF als "bevrijders" door Rwanda trok. Ook de rol van Paul Kagame binnen het regime is dubieus. Klokkenluiders uit het RPF beweren dat Kagame eindverantwoordelijk was voor het neerhalen van het presidentiële vliegtuig waarin Hutu president Habyarimana in april 1994 terugvloog vanuit Tanzania, de directe aanleiding van de genocide. Ook de militaire aanwezigheid van Rwanda in buurland Congo roept vraagtekens op over de geloofwaardigheid van Kagame.⁸ Waar het regime zijn aanwezigheid verdedigt onder het mom van „het bewaren van vrede in de regio“, neemt de buitenlandse kritiek toe.

Rwanda is vanwege zijn complexe verleden een unieke casus. De internationale gemeenschap kan zich dan ook moeilijk positioneren tegenover het verscheurde land. Niemand zal de economische voorspoed van Rwanda ontkennen, die is immers letterlijk in het dagelijkse straatbeeld van een stad als Kigali te bewonderen. Het is eerder de wijze waarop het huidige regime regeert en aan de macht is gekomen dat de nodige aarzeling oproept. Met name westerse landen lijken te kampen met deze tweestrijd. Zo brak Frankrijk tussen 2006 en 2009 drie jaar lang alle diplomatieke banden met Rwanda en bekritiseerde de Amerikaanse media de komst van Kagame naar het US-Africa Leaders Summit. Bovendien hebben de actuele spanningen in Congo en de mogelijke betrokkenheid van Rwanda daarin de afgelopen jaren menig westers donorland doen besluiten om de geldkraan richting Rwanda enige tijd stop te zetten.⁹ Hoewel dergelijke boycots inmiddels grotendeels zijn opgeheven wijzen deze uit dat staten wel degelijk kritiek uiten op de manier waarop het Rwandese regime regeert.

Anderzijds valt er een bescheiden of onderhuidse pro-Rwanda, of in sommige gevallen meer een pro-Kagame, tegenbeweging te constateren. De voorbeelden uit de inleiding schragen het bestaan van een dergelijke houding; Ploumen kiest voor helpen in plaats van veroordelen, de Belgische minister die snoeiharde kritiek van Kagame bagatelliseert en per slot van rekening Tony Blair die de kritiek van nota bene een VN rapport van tafel veegt. Deze contrasterende

---

⁸ S. Kinzer, 'Kagame's authoritarian rule risks Rwanda's future', *The Guardian* – 27 januari 2011

⁹ D. Smith, 'EU partially freezes aid to Rwanda', *The Guardian* – 27 september 2012

bewegingen in de bilaterale betrekkingen met Rwanda hebben de afgelopen jaren het internationale debat over de geloofwaardigheid van Rwanda versterkt. Meer onderzoek naar het succes van Rwanda enerzijds, meer onderzoek naar het omstreden verleden en de rol van het huidige regime daarin anderzijds. Dit onderzoek zal zich op macro niveau focussen op de wijze waarop vijf westerse landen omgaan met deze ontwikkelingen, een klassiek dilemma in de internationale betrekkingen. Gezocht zal worden naar de achterliggende mechanismen die de (soms) tweeslachtige houding van deze landen kan verklaren. De intensiteit van de gebeurtenissen in 1994 zorgt er immers voor dat je het als westerse buitenstaander eigenlijk nooit goed kunt doen; de genocide dient als de maatstaf voor alles. De doelstelling van dit onderzoek is dan ook om *inzicht te verkrijgen in de bilaterale betrekkingen tussen Rwanda en het Westen, ten einde verklaringen te kunnen geven voor de standpunten die westerse landen onderling innemen in hun bilaterale betrekkingen met Rwanda na de genocide*. Hieruit volgt de hoofdvraag:

“Welke factoren op het gebied van betrokkenheid bij de genocide, concrete economische belangen in Rwanda en de huidige politieke verstandhouding met het regime-Kagame verklaren het pro-Rwandese standpunt dat de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, België en Nederland innemen tegenover post-genocidaal Rwanda en zijn leider Paul Kagame?”

Om tot een antwoord op deze vraag te komen zijn een vijftal deelvragen opgesteld. De eerste twee deelvragen dienen als aanloop naar de analyse en zullen vooral een historiografie van de genocide in Rwanda (hoofdstuk 2) en een theoretische beschouwing (hoofdstuk 3) betreffen.

- 1) Wat zijn de oorzaken, het verloop en de gevolgen van de Rwandese genocide?
- 2) In hoeverre biedt de wetenschap verklaringen voor het gedrag van het Westen ten opzichte van Rwanda na de genocide?

Om structuur te brengen in de analyse is gekozen om drie verschillende thema's te hanteren waarbinnen de onderliggende mechanismen die de houding van de vijf westerse staten kunnen verklaren, deels ingebed zijn. Het eerste thema bevindt zich op het gladde pad van de verwerking, erkenning en een toekomstperspectief na de genocide. De focus ligt op uur nul, de genocide zelf en de verwerking daarvan. Hoe gaan westerse landen op een gepaste wijze om met Rwanda en tegen welke problemen lopen zij daarbij op? De westerse landen lijken op zoek te zijn naar een middenweg tussen het erkennen van de tragedie, het benoemen van de

problemen en een visie hoe nu verder met Rwanda. Het tweede thema betreft een *sociaal-economisch perspectief*. Zijn er onderlinge belangen die samenwerking tussen Rwanda en het Westen bevorderen en waar liggen deze belangen dan? Is Rwanda bijvoorbeeld sterk afhankelijk van handel en/of ontwikkelingssamenwerking met het Westen? De focus ligt hier meer op de materiële kant van de betrekkingen tussen het Westen en Rwanda. Het derde thema vloeit voort uit het eerste thema en concentreert zich met name op het *beleids perspectief*. Hoe gaat het Westen in concrete zin nu om met Rwanda? Hoe vinden de westerse landen een weg tussen aanstelling en afstoting van Rwanda. Aan de vastgestelde thema's zijn de volgende deelvragen te verbinden, welke worden beantwoord in hoofdstuk vier, vijf en zes.

- 3) Welke rol speelde de vijf westerse landen tijdens de Rwandese genocide?
- 4) Welke sociaal-economische belangen hebben deze landen in Rwanda?
- 5) Hoe gaan deze vijf landen na de genocide beleidsmatig om met Rwanda?

1.2 **Afbakening van het onderzoek**

Om een antwoord te kunnen geven op de centrale vraag van dit onderzoek is een nadere uitwerking van het onderzoeksobject noodzakelijk. Om de casus onderzoekbaar te maken is in eerste instantie een afbakening van het aantal te onderzoeken landen gewenst. Gekozen is om het *Westen* te specificeren tot een vijftal landen: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, België en Nederland. Aan een dergelijke concretisering zitten haken en ogen. Door het selecteren van een vijftal landen worden de specifieke motieven en mechanismen van overige wellicht evenzeer belangrijke landen achterwege gelaten. In het kader van dit onderzoek en de gestelde onderzoeksdoelstelling is de keuze voor deze vijf landen echter wel te verantwoorden. Geprobeerd wordt om vat te krijgen op de algemene tendens in het Westen om een pro-Rwandees standpunt in te nemen. De vijf geselecteerde landen zijn vanwege verschillende redenen elk relevant om mee te nemen in dit onderzoek en behelzen de standpunten van in ieder geval vier belangrijke spelers in neokoloniaal Afrika. Omdat elk land een eigen specifieke achtergrond heeft in de relatie met Rwanda geeft het samenvakken van deze achtergronden het meest complete beeld om de westerse tolerantie te verklaren.

De bilaterale betrekkingen tussen de Verenigde Staten en Rwanda kwamen bijvoorbeeld pas na de genocide tot stand maar ontwikkelden zich vervolgens snel tot een sterke band met een

grote financiële afhankelijkheid. Ook Nederland heeft na de genocide de betrekkingen met het Afrikaanse land verbeterd en werd eveneens één van de grootste donoren.¹⁰ De relatie tussen het Verenigd Koninkrijk en Rwanda lijkt op vrijwel alle factoren uniek en is daardoor zeer interessant. Het Verenigd Koninkrijk is financieel de grootste donator en lijkt ook op cultureel en politiek niveau invloed uit te oefenen. Zo trad Rwanda in 2009 toe tot de Britse Commonwealth en veranderde ze haar officiële onderwijstaal van het Frans naar het Engels.¹¹ De twee grote voormalige koloniale machten in Afrika, de Belgen en de Fransen, waren in eerste instantie minder enthousiast over het nieuwe regime na de genocide en zijn terughoudend in hun (financiële) steun aan Rwanda.¹² Toch lijkt ook hun hedendaagse toenadering tot Rwanda elementen van vocatie en aandrang richting Kagame te bevatten. Wat de vijf landen in ieder geval gemeen hebben is de westerse achtergrond inclusief gedeelde idealen, waarden en cultuur, het uitblijven van interventie tijdens de genocide (behalve Frankrijk), en vooral ook de worsteling die elk van hen ondervindt hoe met Rwanda om te gaan in het internationale speelveld. Geconcludeerd kan worden dat de keuze voor deze vijf westerse landen resulteert in een dynamisch speelveld waarin de relevante motieven om de westerse tolerantie te kunnen verklaren voor een groot deel ingebed zullen zijn.

Het onderzoek zal grotendeels worden vormgegeven door een historische literatuurstudie. Een (historische) literatuurstudie is de meest effectieve methode om het gedrag van westerse actoren in kaart te brengen. Boeije definieert een literatuurstudie als een systematische studie op basis van wetenschappelijke literatuur en andere secundaire documenten om uiteindelijk een wetenschappelijke vraagstelling te beantwoorden.¹³ Omdat de achterliggende motieven van het gedrag van westerse landen ver in het verleden kunnen liggen, wordt enerzijds gebruik gemaakt van historische literatuur om in ieder geval de rol van deze landen in kaart te brengen. Ook kunnen uit deze historische literatuur belangrijke contextfactoren worden gehaald die eerste suggesties voor mogelijke verklaringen van het Westerse gedrag zouden kunnen zijn. Om deze eerste suggesties te concretiseren zal in dit onderzoek naast wetenschappelijke literatuur nadrukkelijk gebruik worden gemaakt van beleidsstukken uit de vijf te onderzoeken landen. Concrete beleidsstukken, Kamerbrieven, door de overheid

---

¹⁰ Linda Melvern, *A people betrayed. The role of the West in Rwanda's genocide*, New York (2000), pp. 52.

¹¹ Josh Kron, 'Rwanda joins the Commonwealth', *The New York Times* – 28 november 2009.

¹² M. McNulty, 'French arms, war and genocide in Rwanda', *Crime, Law and Social Change*, Volume 33 (2000).

¹³ H. Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, Den Haag (2008).

uitgeschreven externe onderzoeken of andere relevante politieke documenten kunnen elementen bevatten die duiden op een motief dat het gedrag van een staat kan verklaren. Ondanks dat de genocide inmiddels meer dan twintig jaar achter ons ligt blijft deze actueel. De twintigjarige herdenking in april 2014 genoot op grote schaal belangstelling vanuit de gehele wereld. Iedereen weet wat er in 1994 is gebeurd in Rwanda. De verschrikkelijke beelden van moordende Rwandezes en massagraven zijn in menig menselijk geheugen gegrift. Dit wordt nog eens versterkt door het grote aantal onderzoeken, films, documentaires, artikelen en boeken die zijn uitgebracht over de genocide. Bovendien wordt het woord *conflict* nog dagelijks gelinkt aan Rwanda, maar niet alleen vanwege de genocide. De enorme vluchtelingenstroom na de genocide richting met name Congo en de militaire aanwezigheid van Rwanda in buurland Congo als reactie daarop houdt de internationale opinie over het Afrikaanse land scherp en zorgt ervoor dat de discussie over de genocide voortgezet wordt. In dit opzicht is Rwanda dus nog zeker wel een relevante casus. Van Thiel bestempelt deze vorm als maatschappelijke relevantie; het maatschappelijk debat wordt geprikkeld.

Kan dit onderzoek ook op wetenschappelijk niveau een relevante bijdrage vormen? De genocide heeft als inspiratie gediend voor verschillende wetenschappelijke onderzoeken, maar er is opvallend weinig geschreven over de rol van de internationale gemeenschap in zijn geheel hierin. De resultaten van afzonderlijke Rwanda-onderzoeken door bijvoorbeeld de VN en afzonderlijke lidstaten als België en Frankrijk zijn niet bevredigend en worden bovendien door politiek leiders van tafel geveegd (denk aan Blair). Linda Melvern schreef een toonaangevend boek over de rol van het Westen in de genocide, maar haar analyse blijft op de oppervlakte. Het blijft steken op de vraag: wie handelt wanneer?¹⁴ Ook zijn een aantal kleine onderzoeken gedaan naar het gedrag van individuele westerse staten tegenover Rwanda, meestal in de vorm van wetenschappelijke artikelen zoals van McNulty over de rol van Frankrijk.¹⁵ Wederom blijft de focus liggen op de concrete betrokkenheid en minder op de achterliggende motieven. Dit onderzoek lijkt voor het eerst de twijfelachtige, maar zeker interessante beweging van westerse staten die zich bewegen richting pro-Rwandees en pro-Kagame beleid, te onderstrepen en te benoemen. Er zal een wetenschappelijk fundament worden gelegd om deze stelling te verdedigen en vervolgens wordt de verdieping in gegaan om de achterliggende motieven voor deze westerse tolerantie te duiden.

---

¹⁴ Melvern 2000, 'A people betrayed', (zie noot 10).

¹⁵ McNulty 2000, 'French arms, war and genocide in Rwanda', (zie noot 12).

2 Historiografie

Om de stellingname van de hier geselecteerde westerse staten na de genocide te kunnen begrijpen en vooral te verklaren is het noodzakelijk om allereerst een beschrijving te geven van hetgeen de casus Rwanda zo uniek maakt, namelijk de genocide. Na een uitgebreide uiteenzetting van de belangrijke ontwikkelingen in Rwanda vóór de genocide zal kort worden ingegaan op de directe aanleiding van de genocide; het neerhalen van het presidentiële vliegtuig. Vervolgens zal het verloop van de genocide worden toegelicht; welke actoren waren bijvoorbeeld betrokken en hoe vond de genocide plaats? Ten slotte zal worden stilgestaan bij de gevolgen van de genocide, waaronder de massale vluchtelingenstroom.

2.1 Parel in Centraal Afrika – Rwanda voor de genocide

Linda Melvern beschrijft in haar boek *A People Betrayed, the role of the West in Rwanda's Genocide*, Rwanda in de negentiende eeuw als een „Mountain kingdom in the heart of Africa.“ De beschrijvingen van vroege reizigers door Afrika vertellen over een parel in Centraal-Afrika, een arm en afgelegen land, sterk afhankelijk van zijn landbouw. Rwanda werd vanwege haar uitzonderlijke natuurlijke schoonheid en haar geringe interesse in de buitenwereld getypeerd als het land van de duizend heuvels. Een mysterieus land waar behalve gedichten over machtige koningen met extreme rijkdommen, weinig bekend is over de prekoloniale periode.¹⁶ Het eerste opvallende gegeven dat Europese ontdekkingsreizigers eind negentiende eeuw signaleerden was een duidelijk onderscheid in drie groepen in de samenleving: de Hutu's, de Tutsi's en de Twa. Vanwege hun gedeelde religie, voorouderlijke verhalen en taal, het *Kinyarwanda*, werd er niet gesproken over drie stammen. Het waren drie door elkaar levende etniciteiten met elk een andere achtergrond. De Twa, slechts 1% van de bevolking, waren van oorsprong jagers en verzamelaars. De Hutu's, de overgrote meerderheid in Rwanda, waren voornamelijk boeren die qua gedrag en uiterlijk de meeste

---

¹⁶ Melvern 2000, 'A people betrayed', (zie noot 10), pp. 7-10.

overeenkomsten hadden met inwoners van buurlanden zoals Oeganda. De Tutsi's waren van origine herders en bezaten vaak kuddes vee waarmee zij door het land trokken. De verschillen tussen de drie groepen waren niet uitsluitend gebaseerd op welvaart of klasse, er waren immers Tutsi's en Hutu's die tot dezelfde klasse behoorden. Er bestaat onder historici en antropologen geen consensus over de oorsprong van deze scheiding die juist zo belangrijk is om de geschiedenis van Rwanda te begrijpen. Het idee dat de Hutu en de Tutsi twee afzonderlijke etnische groepen zijn lijkt afkomstig te zijn van John Hanning Speke, een Britse ontdekkingsreiziger die in 1859 Lake Victoria ontdekte. Volgens Speke bestond er een natuurlijke verklaring voor het onderscheid in de samenleving die hij observeerde, namelijk het bestaan van een superieur ras. Hiermee raken we de eerste van drie condities om het ontstaan van extreem geweld in Rwanda beter te begrijpen; *bipolaire etnische verhoudingen*.

Toen de Europeanen het Grote Merengebied aan het einde van de negentiende eeuw begonnen te ontdekken, waren ze onder de indruk van het hiërarchische, ordelijke en verfijnde systeem dat zij in Rwanda aantroffen. De Europese ontdekkingsreizigers en missionarissen zagen in de Rwandese Tutsi's een superieur „race of natural-born rulers”.¹⁷ De Europeanen veronderstelden dat de Tutsi's met hun vee vanuit noordelijk Afrika naar Rwanda waren getrokken. Eenmaal in Rwanda aangekomen zou blijken dat hun normen en waarden, die sterk verwant leken met die van de nobele Europeanen, dominant waren tegenover de lager geclassificeerde inheemse rassen.¹⁸ Ook beschrijvingen van persoonlijke kenmerken van de etnische groepen bevestigen het onderscheid en de Europese voorkeur hierin. Duitse antropologen beschreven Tutsi's als lange mensen met een hoog voorhoofd, smalle, lange handen en voeten en een lange dunne neus. De Hutu's hadden een korte bouw, een platte brede neus en dikke lippen.¹⁹ Het Europese denken in rassen kwam aan de basis te liggen van de allocatie van macht in het koloniaal systeem. Ras werd een bepalende factor van macht in Rwanda, maar ook een symbool van onderdrukking.

De eerste grote verandering in dit denken ontstond na de Tweede Wereldoorlog. Onder druk van de nieuw opgerichte Verenigde Naties (VN) voerden de Belgen hervormingen door in haar kolonie Rwanda waardoor ook de Hutu's voortaan politieke inspraak zouden krijgen.

---

¹⁷ S. Straus, *The Order of Genocide*, Cornell University Press (2006), pp. 18-23.

¹⁸ Melvern 2000, 'A people betrayed', (zie noot 10), pp. 12-13.

¹⁹ J. Pedd, Wat vooraf ging aan de Rwandese Genocide, *Geschiedenis Beleven* – 17 Juli 2012.

Pogingen van de Tutsi-regering om de hervormingen te dwarsbomen en de politieke controle te herpakken mislukte en leidde tot een verharding in de toezeggingen tot België en een radicalisatie van de opkomende Hutu elite. Dit resulteerde in de zogenaamde *Hutu-revolutie* van 1959 tot 1961, een periode van etnisch geweld waarin met steun van de Belgen, de Tutsi-monarchie omver werd geworpen en plaats moest maken voor een Hutu-president en een overheid gedomineerd door Hutu's. De nieuwe leiders claimden onafhankelijkheid van België op 1 juli 1962. Naar schatting 120.000 inwoners, voornamelijk Tutsi's, vluchtten naar buurlanden om aan het geweld door de nieuw gevormde Hutu-community te ontsnappen.²⁰ De (de)kolonialisatie heeft de betekenis van het onderscheid Hutu's en Tutsi's voorgoed veranderd: van status en economische activiteit naar rassenonderscheid met doorwerking op het dagelijkse leven. Ras werd het centrale politieke idioom van Rwanda.

De periode na de onafhankelijkheid van Rwanda werd gedomineerd door twee politieke trends. Ten eerste bleven de principes van de Hutu-revolutie doorwerken in het bestuur van het land. Hutu's domineerden de overheid en het leger en schoven een president naar voren. De tweede trend is dat onder de noemer regionalisme, significante politieke conflicten tussen Hutu's onderling plaatsvonden. Deze twee stromen in de politieke geschiedenis van Rwanda botsten in oktober 1990 toen verdreven Tutsi's onder de naam van het Rwandese Patriottische Front, Rwanda vanuit Oeganda aanvielen. De rebellen waren voornamelijk nakomelingen van Tutsi-families die gevlucht waren na de Revolutie. Het RPF had zich in Oeganda ontwikkeld tot een politieke en militaire beweging die voor hervorming van de Rwandese overheid pleitte en zich inzette voor de bescherming van terugkerende vluchtelingen. Een burgeroorlog tussen de Hutu's en de Tutsi rebellen was een feit.

De tweede conditie om het ontstaan van extreem geweld in Rwanda beter te begrijpen betreft de *rol van de internationale gemeenschap*. Het einde van de Koude Oorlog en de nieuwe verhoudingen op het wereldtoneel veranderde de politieke status quo in Rwanda. Met de val van het Communisme in Europa accepteerde de westerse donorlanden niet langer het single-party dictatorschap van haar (voormalige) kolonies in Afrika, er moest democratie worden nagestreefd. Rwanda bleek geen uitzondering. Onder druk van bondgenoot Frankrijk eindigde president Habyarimana de exclusieve heerschappij van zijn partij, the Mouvement

---

²⁰ Collin Waugh, *Paul Kagame and Rwanda: Power, Genocide and the Rwandan Patriotic Front*, pp 62-64.

Révolutionnaire National pour le Développement (MRND). Onmiddellijk daarna ontstond er een krachtige Hutu-oppositiebeweging die een sterk tegengeluid liet horen tegen de zittende president en zijn partij. De Mouvement Démocratique Républicain (MDR) ontpopte zich als de sterkste oppositiepartij. Geconfronteerd met nieuwe machtige actoren als in de rebellen en de nieuwe politieke oppositie, begon de macht van de heersende Hutu elite te eroderen.²¹

Door zowel binnenlandse- als buitenlandse druk werd door president Habyarimana in april 1992 een coalitie gevormd met de oppositie. Onder leiding van deze coalitie werden de eerste vredesonderhandelingen met de RPF-rebellen gestart, die uiteindelijk in 1993 zouden leiden tot een definitief vredesakkoord. De uitkomsten van deze zogenaamde *Arusha-Akkoorden* lagen in het voordeel van de Tutsi rebellen: vijftig procent van het officierskorps in de Rwandese strijdkrachten en veertig procent van de gewone soldaten werd toegekend aan de RPF-rebellen. De zittende MRND partij kreeg enkel een derde van de overheidsposities in de overgangsregering. Een ander essentieel element in de Akkoorden was het aandringen op een wapenstilstand tussen de rebellen en de Hutu's. Een internationale peacekeeping force werd ingesteld om deze wapenstilstand te coördineren en Rwanda te begeleiden in haar transitieperiode. De Canadees Dallaire werd naar voren geschoven als commandant van de United Nations Assistance Mission for Rwanda (UNAMIR) vredesmacht die eind 1993 startte.

Historicus Filip Reyntjes veronderstelt dat naast de druk vanuit het buitenland en de bipolaire etnische verhoudingen, *de kenmerken van de staat Rwanda* de derde cruciale conditie is om het ontstaan van extreem geweld in Rwanda beter te begrijpen.²² In de meeste landen in Afrika wordt de staat gezien als het belangrijkste instrument van welvaart; het is de grootste werkgever en voor burgers de belangrijkste poort naar privileges zoals onderwijs en straffeloosheid. De strijd om de controle van de staat heeft in Rwanda een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van de genocide. De Rwandese staat is vanuit prekoloniale tijden immers ontwikkeld tot een sterk en machtig regime met een effectief bestuur. Dit is versterkt tijdens de koloniale bezetting en heeft zich voortgezet na de onafhankelijkheid. Reyntjes typeert het als „the state is present everywhere and every Rwandan is administered”. De combinatie van sterk topdown centralisme en decentralisatie op slechts enkele terreinen zijn

---

²¹ Straus 2006, *'The Order of Genocide'*, (zie noot 17), pp. 31-33.

²² F. Reyntjes, 'Rwanda: Genocide and Beyond', *Journal of Refugee Studies*, Volume 9 (1999), pp. 240-251.

volgens hem effectieve elementen in het veel geprezen en succesvolle model van de Rwandese ontwikkeling tussen 1970 en 1980. Rwandezen hebben daarbij van oudsher amper problemen gekend met het zich onderwerpen aan publieke autoriteit. Een lange geschiedenis van onderdrukking en wantrouwen tegen alles en iedereen heeft hen terughoudend gemaakt in het krijgen van aandacht door de staat. Ze zijn niet geïnteresseerd in de grijze massa die boven hen hangt. Rwandezen hebben de neiging om te doen wat mensen in hun directe omgeving vragen of wat de autoriteiten hen opleggen. Deze cultuur van conformiteit is zowel bij de Tutsi's als bij de Hutu's terug te vinden. De combinatie van een sterke overheid met een sociaal en conformistisch volk kan een troef zijn voor economische ontwikkeling, maar ook een gevaarlijk effectieve combinatie voor een genocide.

Er hing begin jaren negentig kortom dreiging van geweld in de lucht. De vredesakkoorden gesloten in Arusha (Tanzania) waren niet bevredigend voor de Hutu's waardoor de sentimenten in de bevolking hoog opliepen. De scheve etnische verhoudingen in combinatie met de politieke uitkomsten van de vredesakkoorden en de blijvende aanwezigheid van het RPF in Rwanda was een explosieve mix van dreiging. Een genocide leek onontkoombaar. Het einddoel van de Arusha-Akkoorden was het instellen van een door de VN ondersteunde overgangsregering, om uiteindelijk na deze transitieperiode democratische meerpartijen-verkiezingen in Rwanda te organiseren. Een democratisch voorstel op basis van westerse idealen. Deze verkiezingen zouden er op korte termijn echter niet komen.

2.2 **Mystère Falcon 50 – De directe aanleiding.**

Toen de Rwandese president Habyarimana in de nacht van 6 april 1994 terugvloog van een uitgelopen top in Dar-es-Salaam werd zijn vliegtuig, de Mystère Falcon 50, vlak voordat het toestel kon landen op het vliegveld doorboord door twee luchtdoelraketten die vanaf de grond waren afgeschoten. Alle aanwezigen aan boord kwamen om. De wrakstukken van het toestel, dat Habyarimana vier jaar eerder als cadeau van president François Mitterrand had gekregen, belandde ironisch genoeg in de tuin van het presidentiële paleis waar het gezin van Habyarimana wachtte op de komst van hun echtgenoot en vader. Het is tot op heden onduidelijk wie het vliegtuig uit de lucht schoot en waarom. Definitief bewijs ontbreekt, dus

blijft het speculeren over de daders en hun motieven. Een eerste theorie veronderstelt dat de Hutu extremisten de aanslag hebben gepleegd. De twee belangrijkste motieven voor de Hutu's om de president om te brengen waren de angst dat Habyarimana zou bezwijken aan de westerse druk om de Arusha-Akkoorden, die de invloed van de Hutu's sterk zouden inperken, tot implementatie te brengen, én het forceren van een aanleiding voor een genocide die volgens de Hutu's toch onontkoombaar leek.²³ De president zou dienen als een eenmalig offer om voor eens en altijd een einde te maken aan de Tutsi-dreiging. Een kritische noot kan geplaatst worden bij de timing van de aanslag, want met de actie verloren de extremisten een aantal belangrijke sleutelfiguren aan hun zijde, waaronder ook een deel van de militaire staf.

Een tweede theorie veronderstelt dat de RPF-rebellen betrokken waren bij de aanslag. Als snel na de aanslag wezen de Hutu-extremisten naar de Tutsi-rebellen met als motief het vergroten van de invloed en controle over de overheid. Met het oog op de weigering van Habyarimana om de Arusha-Akkoorden op korte termijn tot uitvoering te brengen, plus de constatering dat een grootschalige genocide op de loer lag, lijkt het vermoeden van de president om snel de overwinning op te eisen geen onlogische veronderstelling. Er is door de Fransen een omvangrijk onderzoek uitgevoerd naar de aanslag op de president, met als belangrijkste conclusie dat het RPF inderdaad verantwoordelijk zou zijn voor de aanslag. Tevens beschuldigen diverse RPF-dissidenten voormalig rebellenleider Paul Kagame van directe betrokkenheid bij de moord. Het belangrijkste probleem dat deze theorie met zich meebrengt is dat de moord op Habyarimana een directe aanleiding was voor de genocide. De leiding van het RPF zou grote miscalculaties hebben gemaakt over het vermogen van de rebellen om de oorlog snel te winnen, de impact van de moord en de verdorvenheid van hun tegenstanders.²⁴

Ondanks het onderzoek van de Fransen en de toenemende kritiek op rebellenleider Kagame lijkt er binnen de internationale gemeenschap geen algemene consensus te bestaan over de achtergrond van de aanslag. Ook de westerse landen blijven aan de oppervlakte als het gaat over wie verantwoordelijk moet worden gehouden. Hoe onduidelijk de achtergrond en de motieven van de aanslag op Habyarimana tot op heden zijn, des te helderder zijn de gevolgen ervan. De aanslag op het presidentiële vliegtuig was de directe aanleiding voor de genocide.

---

²³ Alan J. Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention – Genocide in Rwanda*, Washington (2001).

²⁴ Melvern 2000, 'A people betrayed', (zie noot 10), pp. 128.

2.3 **The Tutsi enemy – De Rwandese genocide**

Aan de vooravond van de genocide opereerden vier grote politieke krachten op nationaal niveau in Rwanda. Dat waren de gematigde Hutu's, de gewone burgers en de gematigde politieke oppositie met enkele steun van het leger; de Hutu-hardliners of extremisten, afgevaardigden van de MRND partij, de ultranationalistische Coalition for the Defense of the Republic (CDR) en hun bondgenoten in het leger en de media; de Tutsi-rebellen, met name het RPF, en ten slotte internationale actoren zoals de ruim 2500 blauwhelmen van de VN en het diplomatieke corps. Steun voor de Arusha-Akkoorden kwam enkel van de gematigde Hutu's en de internationale actoren. Ondanks het tekenen van de Akkoorden en de toezeggingen om te streven naar vrede, bereidden de Hutu-extremisten en de Tutsi-rebellen zich ondertussen in diep geheim voor op oorlog.

De moordaanslag op Habyarimana zorgde aanvankelijk voor een *gap of authority* in Rwanda. In die context probeerde zowel de gematigde- als de extremistische Hutu's controle te krijgen over de staat. In de nacht van de aanslag slaagden de gematigde Hutu's erin om enige bestuurlijke orde te creëren in de chaos die inmiddels was losgebarsten, maar al snel herpakten de extremisten de macht door de binnenlandse Hutu-oppositie te verwerpen, gematigde officieren buitenspel te zetten en de internationale actoren te verzoeken om zich terug te trekken uit Rwanda. Het RPF werd als de grootste vijand beschouwd.²⁵ In deze context baanden de extremisten een weg vrij voor genocide, een poging tot het systematisch en gecoördineerd elimineren van de gehele Tutsi-populatie in Rwanda met het oog op de bestrijding van het RPF. Er was in deze politieke arena slechts plaats voor twee partijen: de Hutu's (vertegenwoordigd door de extremisten) en de Tutsi's (RPF).

Een dag na de aanslag op de president begon in verschillende regio's in het land de geweldpleging tegen de Tutsi-bevolking. Met name in regio's waar de fanatieke aanhang van de extremistische Hutu-beweging woonde, getriggerd door uitzendingen op nationale radio en televisie waarin de extremisten opriepen om wraak te nemen op de Tutsi's. De Tutsi's, de gematigde Hutu's en hun vrienden, familie en kennissen werden systematisch vermoord in een georkestreerde storm van extreem geweld. De genocide vond plaats op een routinematige

---

²⁵ Straus 2006, 'The Order of Genocide', (zie noot 17), pp. 44-49.

wijze. Het was niet zoals vaak wordt gedacht een spontane actie van etnische groepen maar eerder een goed georganiseerd en berekend moordproject.²⁶ Op voorhand werden speciale (jongeren)milities getraind en op grote schaal werden wapens ingekocht. Door sterke propaganda van door de staat aangestuurde media wisten de Hutu's grote groepen getrainde militairen te mobiliseren met als doel het executeren van zoveel mogelijk Tutsi's.²⁷ De uitzendingen via de staatsradio, uitgezonden vanaf het Ministerie van Defensie, instrueerde de Rwandese inwoners „to unite against the enemy, the only enemy and this is the enemy that we have always known... It's the enemy who wants to reinstate the former feudal monarchy“. Dit taalgebruik en de achterliggende logica van het creëren van een gemeenschappelijke vijand leidde tot een verdere mobilisatie om te participeren in de oorlog. De Hutu's hadden hun onderlinge verschillen naast zich neer gelegd. Er was vanaf dat moment slechts één gemeenschappelijke vijand: *the Tutsi enemy*.²⁸

Genocide werd gezien als de orde van de dag. Details over hoe de genocide op lokaal niveau plaatsvond zijn zeer divers. Vaak vond de genocide op Tutsi's plaats in groepen. In sommige groepen zaten getrainde militairen of overheidsautoriteiten, maar in de meeste groepen was dit niet het geval. Door het zoeken van huis tot huis en het blokkeren van wegen en vluchtroutes konden Hutu's grote aantallen Tutsi's opsporen. Ze kamden daarnaast moerassen, bossen, heuvels en velden uit op zoek naar de vijand. Gemeenschappelijke plaatsen zoals scholen, kerken en overheidsgebouwen dienden voor gevluchte Tutsi's als plaatsen van bescherming. Dit beseftte de extremistische Hutu's zich echter ook. De grootste bloedbaden vonden dan ook in deze gemeenschappelijke ruimtes plaats. Het kan daarbij gaan over enkele honderden tot enkele duizenden slachtoffers bij één aanval. Moorden en seksueel geweld waren de gebruikelijke vormen van geweld tegen Tutsi's geworden.²⁹

Waar de Hutu extremisten al hun energie en resources stopte in het doden van zoveel mogelijk Tutsi's, waren de RPF-rebellen gestaag bezig met een opmars vanuit het noorden. Vanuit Oeganda probeerde de Tutsi-rebellenbeweging onder leiding van Paul Kagame de controle in Rwanda terug te krijgen om de genocide te beëindigen. „Het RPF zou niet stoppen

---

²⁶ D. Li, 'Echoes of Violence', in N. Mills & K. Brunner, *The new killing fields massacre and the politics of intervention*, New York.

²⁷ Reynjens 1996, 'Rwanda: Genocide and Beyond', (zie noot 22), pp. 240-251.

²⁸ Straus 2006, 'The Order of Genocide', (zie noot 17), pp. 49-50.

²⁹ Straus 2006, 'The Order of Genocide', (zie noot 17), pp. 160-163.

met vechten zolang de massale genocide op de Tutsi's niet zou eindigen", aldus Kagame. Het leger breidde zich uit doordat overlevenden van de genocide en Tutsi's uit buurlanden zoals Burundi zich aansloten bij de partij van Kagame. Drie weken na de moord op president Habyarimana veroverde de rebellen het grootste deel van Noord- en Zuid-Rwanda op de Hutu's. Tegen het einde van mei controleerde ze ook grote delen van centraal Rwanda. Ondanks dat de regeringstroepen beschikten over meer getrainde manschappen en betere wapens, slaagde het RPF erin om steeds meer gebieden op de Hutu's te heroveren en aanvallen op Tutsi's te voorkomen. Midden juli 1994 leek de opmars van het RPF compleet. Drie maanden na aanslag op de president en de hervatting van de oorlog vluchtte het genocidale Hutu-regime naar buurland Zaïre (historische naam voor de Democratische Republiek Congo). Met hen mee namen zij de overgebleven militaire staf en zo'n miljoen Hutu-burgers. Een kleine miljoen andere Hutu's vluchtte richting Tanzania.³⁰

We zullen nooit exact weten hoeveel Rwandese burgers zijn omgekomen tijdens de genocide. De standaard schatting in journalistieke verslagen en VN-rapporten is 800.000, maar dit aantal is discutabel. Vanuit de geschetste historische tijdlijn wordt meestal verondersteld dat de meeste slachtoffers van de genocide Tutsi's zijn, vermoord door extremistische Hutu's. De Rwandese overheid stelt dit percentage vast op 90%. Zoals ook bij de aanleiding van de genocide bestaan ook over de achtergrond van de slachtoffers verschillende theorieën. Zo bestaat een alternatieve hypothese dat het vooral Hutu's zijn die zijn vermoord tijdens de genocide, en dan met name door het schrikbewind waarmee het RPF door Rwanda trok om de Tutsi's te bevrijden. Amerikaanse academici zetten vraagtekens bij het door de Rwandese overheid gestelde percentage van 90% Tutsi-slachtoffers. Indien wordt vastgehouden aan een totaal aantal slachtoffers tussen de 800.000 en de 1 miljoen Rwandezers, is het volgens Christian Davenport and Allan C. Stam onmogelijk dat het hier om een meerderheid Tutsi's gaat. Er zouden immers niet zoveel Tutsi's in Rwanda wonen ten tijden van de genocide, 200.000 volgens het recente onderzoek van de academici.³¹

Officieel werd Rwanda bestuurd door een coalitieregering, maar het onderzoek wijst uit dat in de praktijk, de Tutsi's de meeste macht hadden in de coalitie. Paul Kagame zou als leider van

---

³⁰ Straus 2006, *'The Order of Genocide'*, (zie noot 17), pp. 172-173.

³¹ Jane Corbin & John Conroy (documentaries), *'Rwanda Untold Story'*, (BBC 2), 2014.

het RPF aan de touwtjes trekken. Met zijn rebellenbeweging zou Kagame, volgens Davenport en Stam, op grote schaal Hutu's in vluchtelingenkampen hebben vermoord. De onderzoekers werden beschuldigd van het ontkennen van de genocide en moesten Rwanda verlaten. De conclusies van het onderzoek werden door de regering verworpen. Historicus Filip Reyntjens benadrukt dat het bewijs voor genocide door het RPF op grote schaal wordt weerlegd door partijen die het RPF en Kagame willen beschermen. Personen of organisaties die de rol van het RPF ten twijfel trekken, zoals Reyntjens zelf, worden volgens hem direct beschuldigd van het ontkennen van de genocide. Dat maakt de partij haast onaantastbaar en zijn leider, Paul Kagame, „the most important war criminal still in office today“, aldus Reyntjens. Op opzetten van een Internationaal Tribunaal was volgens de VN een logische stap om iedereen verdacht van genocide, welke partij dan ook, te veroordelen. De uitgangspunten van het Tribunaal werden erkend door Kagame, zolang het zich bezig hield met de veroordeling van Hutu's.³²

2.4 **Vluchtelingen, verzoening en herstel - Rwanda na de genocide**

Na de genocide werd in Rwanda een regering van nationale eenheid ingesteld. Onder druk van het RPF werd een coalitie gevormd met daarin alle relevante en betrokken partijen van voor de genocide. Alleen de MRND, de regeringspartij van voormalig president Habyarimana, werd uitgesloten van deelname. Pasteur Bizimungu, een gematigde Hutu, werd geïnstalleerd als president. Paul Kagame werd als bevelhebber en vertegenwoordiger van het RPF, vicepresident en minister van Defensie. De nieuwe regering stond voor een aantal grote taken, waaronder de wederopbouw van het verscheurde land en het tot stand brengen van een nationale verzoening. Daarnaast moest Rwanda op zoek naar een werkbare oplossing om met de miljoenen vluchtelingen in haar buurlanden om te gaan. Hoewel Bizimungu als president eindverantwoordelijk was voor het Rwandese beleid, trok Kagame ondertussen flink aan de touwtjes. Het gedachtegoed van het RPF en de idealen van Kagame vonden hun weerspiegeling in het Rwandese beleid en de werkelijke machtsverhoudingen na de genocide. In 2000 kwam een einde aan deze schijnconstructie en greep Kagame zelf de macht.³³

---

³² Jane Corbin & John Conroy (documentaries), 'Rwanda Untold Story', (BBC 2), 2014.

³³ F. Reyntjens, 'Constructing the truth, dealing with dissent, domesticating the world: Governance in post-genocide Rwanda', *African Affairs*, Volume 110, Issue 438 (2011), pp. 1-34.

Miljoenen Rwandezers waren door de gewelddadige volkenmoord van 1994, maar ook door de daar voorafgaande burgeroorlog, gevlucht naar vluchtelingenkampen in buurlanden zoals Tanzania, Burundi en Congo. Dit waren zowel Tutsi's die waren gevlucht voor de genocide, als extremistische Hutu's die waren gevlucht voor de rebellen van het RPF, als gematigde Hutu's wiens leven in Rwanda tijdens de genocide ook niet zeker was. Uit angst voor wraak van de nieuwe regering durfden velen van hen niet terug te keren naar Rwanda. Inspanningen door de regering om een verzoening tussen de vluchtelingen en de autoriteiten tot stand te brengen en een eventuele repatriatie op gang te brengen mislukten volledig.

De nationale verzoening die de Rwandese regering van nationale eenheid na de genocide voor ogen had was volgens Eugenia Zorbas (2004, zij spreekt over *national reconciliation*), een onduidelijk en discutabel proces. Vanwege de complexe Rwandese achtergrond en de betrokkenheid van veel belanghebbenden was het voor de regering moeilijk te bepalen wanneer een dergelijke verzoening, lees hereniging, was voltooid. Evident was dat niets doen onacceptabel was; daarmee zouden de daders van de genocide te veel profijt ondervinden. Met een serie van maatregelen heeft de Rwandese regering geprobeerd om een balans te vinden tussen enerzijds rechtvaardigheid en herstel, en anderzijds tussen wraak en vergiffenis. Ten eerste moesten formele wettelijke mechanismen worden opgestart om de macht voortaan te reguleren door het recht en om als middel te dienen om de schuldigen te bestraffen.³⁴ Het bekende voorbeeld is het Internationaal Tribunaal voor Rwanda, het ICTR. Sinds de start in 1995 zijn daar (slechts) tien gedetineerden en 56 hoge functionarissen van het voormalige regime berecht voor misdaden tijdens de genocide. In 1998 kwam het RPF met het idee om traditionele *gacaca* rechtbanken op te zetten. Deze volksrechtbanken werden een orgaan dat min of meer onafhankelijk van de overheid zou moeten opereren. Schabas (2005) vergelijkt de vorm met iets als een ombudsman.³⁵ De verdachten zouden via lokale rechtbanken in eigen omgeving door regionale rechters worden veroordeeld. Een andere opvallende ontwikkeling is de poging om de Rwandese burger meer te laten participeren in de Rwandese samenleving als geheel. Onder de noemer nationale eenheid werden initiatieven opgestart om het gat tussen het sterke staatsbestel en de beperkte civil society te dichten. Workshops, onderwijs en voorlichting over verzoening en eenheid resulteerden in nationale

---

³⁴ Eugenia Zorbas, 'Reconciliation in post-genocide Rwanda'. *African Journal of Legal Studies*, (2004), pp. 29-32.

³⁵ W.A. Schabas, 'Genocide Trials and Gacaca Courts', *Journal of International Criminal Justice*, 3(4) (2005), pp. 879-895.

bijeenkomsten waarin Rwandezen van elk niveau uit de samenleving aanwezig waren. Het idee was dat door het betrekken van burgers, de interesse in de grijze massa die boven hen hing toe zou nemen en een re-integratie van de samenleving zou worden aangewakkerd.³⁶

De wederopbouw van het land en het terugdringen van de armoede is een aspect waarin de Rwandese overheid wél in lijkt te slagen. Rwanda heeft zich na de volkenmoord ontwikkeld tot een economisch uitschieter in Centraal-Afrika. De wederopbouw draagt bij aan de verwerking van de genocide en geeft de Rwandezen hoop voor de toekomst. Het terugdringen van de armoede werd gezien als hét sleutelmiddel om de Rwandezen te verbroederen. De focus moest voortaan niet liggen op kleinschalige akkerbouw en regionale bedrijvigheid; Rwanda moet zijn blik meer naar buiten richten en aantrekkelijker worden voor het buitenland. Kagame leek precies voor ogen te hebben hoe bereikt kon worden. De eerste fundamentele economische hervorming, de liberalisatie van de landbouwsector, vond immers plaats toen hij reeds president van Rwanda was. De hervormingen van de landbouwsector resulteerden in een explosieve groei van export, productiviteit en kapitaalinvesterings.³⁷ Kleine ondernemingen werden ondersteund door internationale hulporganisaties en ook buitenlandse investeerders leken de weg naar Rwanda gevonden te hebben. Zij stimuleerden het Rwandese bedrijfsleven naar het voorbeeld van de Aziatische tijgers, zoals Singapore; „learning by example“. Het economische succes moet echter geen ruimte bieden voor overmoediging. Rwanda is nog steeds één van de armste landen ter wereld en het grootste deel van de bevolking werkt nog steeds in de landbouwsector. De geschetste economische bloei wekt echter wel de interesse van nieuwe spelers; waaronder een aantal Westerse landen.

Van een parel in Centraal-Afrika naar een door oorlog en genocide verscheurd land; het turbulente en gewelddadige verleden van Rwanda heeft (soms letterlijk) diepe wonden achtergelaten bij haar bevolking, zie bijvoorbeeld de foto op de voorpagina. Etniciteit loopt als een rode draad door de Rwandese geschiedenis en is zelfs tot op heden een omstreden onderwerp; elke verwijzing naar onderscheid in etniciteit wordt gelijkgesteld met genocidair gedachtegoed. Het aantrekken van de economie lijkt de geschiedenis niet te doen verbloemen; nog dagelijks wordt er door tal van actoren gepeinsd over hoe om te gaan met dit unieke land.

---

³⁶ Taylor & Francis, 'National unity and reconciliation in Rwanda', *Journal of Contemporary African Studies*, (2010).

³⁷ Wereldbank, 'Rwanda Overview', <http://www.worldbank.org/en/country/rwanda/overview> (22 oktober 2014)

3 Theoretisch Kader

Na de historische beschrijving van de Rwandese genocide is het relevant om vóór de daadwerkelijke analyse van de vijf westerse landen eens kort te bekijken in hoeverre de wetenschappelijke literatuur verklaringen biedt voor het gedrag van de internationale gemeenschap ten aanzien van Rwanda. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar de rol van internationale hulpprogramma's, de macht van politieke partijen en de media.

3.1 Rwanda als donor darling

In het standaardwerk over de Rwandese genocide en de rol van de internationale gemeenschap hierin, *Aiding Violence* (1998), beschrijft Peter Uvin de relatie tussen financiële ondersteuning van Rwanda en het ontstaan van de genocide. Zijn belangrijkste conclusie is dat de genocide mede werd geconditioneerd doordat de in Rwanda aanwezige hulporganisaties zich met name richtten op de economische ondersteuning van het land in plaats van ook de politieke en sociale ontwikkelingen mee te wegen.³⁸ Daarbij was ook het Rwandese ontwikkelingssysteem zoals deze voor de genocide vorm had gekregen een belangrijke conditie. Rwanda werd voor 1990 immers gezien als de *donor darling* van de internationale gemeenschap.³⁹ Het Rwandese regime werd ruimhartig ondersteund vanwege de kloppende begroting, de voorspoedige economische resultaten en de voor ontwikkelingsorganisaties gunstige politieke en economische omgeving. Dat slechts een beperkte (elite)groep hiervan profiteerde, vond men niet van belang.

In een nieuw nog te verschijnen onderzoek en een aantal al wel verschenen artikelen onderzoekt Uvin de verhouding tussen de internationale gemeenschap en Rwanda ná de genocide. Er lijken zich een aantal belangrijke ontwikkelingen te herhalen die twintig jaar geleden leidde tot de genocide. De economie groeit fors, de begroting volstaat binnen alle

---

³⁸ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, West Hartford, (1998).

³⁹ F. Reyntjes 2011, 'Constructing the truth..', (zie noot 33), pp. 5.

gestelde internationale criteria en Rwanda etaleert een aantal prestigeprojecten om internationaal aandacht te genereren, zoals de massale investeringen in de ICT-sector en het inzetten op beeldvorming rondom het *Singapore van Afrika*. Deze positieve ontwikkelingen in Rwanda overschaduwden het zicht op de beperkte democratie, de schrijnende mensenrechtensituatie en de overmachtige regering. Dat lijkt de internationale donoren echter niet te doen besluiten om de financiële hulpstroom stop te zetten. Uvin merkt op dat de etalagesuccessen ironisch genoeg leiden tot meer hulp voor Rwanda. Rwanda behoorde al jaren tot één van de meest hulpafhankelijke landen ter wereld, maar inmiddels wordt het overheidsbudget voor zestig procent gefinancierd door internationale hulp en ontstaat negentig (!) procent van alle sociaal-economische ontwikkelingen en projecten door ontwikkelingshulp.⁴⁰

Ook aan de vooravond van de genocide stelden de donoren zich kritiekloos op. Filip Reyntjens schrijft al jaren over het Rwandese regime na de genocide en door een aantal relevante analyses uit zijn artikelen te combineren en op relevante punten aan te vullen is een analysekader op te stellen om te verklaren hoe het de Rwandese overheid telkens lukt om de internationale critici de mond te snoeren en een soort schijn van een fatsoenlijk, technocratisch en tolerant bestuur weet op te wekken. Het lijkt er volgens Reyntjens op dat de internationale gemeenschap ten prooi is gevallen aan een „goed doordachte strategie van het RPF en president Kagame” om de beeldvorming te manipuleren. Deze internationale tolerantie heeft in 1994 geleid tot een genocide en ook het huidige gebrek aan relevante kritiek brengt volgens Reyntjens het risico van nieuwe geweldsuitingen met zich mee.⁴¹

3.2 **Machtsspellen in Rwanda**

Er zijn vanuit de wetenschappelijke literatuur een drietal trends, stromen of factoren te onderscheiden die duiden op de incrementele wijze waarop het RPF en Kagame hun machtsmonopolie in Rwanda weten te handhaven en daarbij elke vorm van kritische tegengeluiden weten te elimineren.⁴² Ten eerste heeft de versnipperde werkwijze van het

---

⁴⁰ Uvin 1998, *'Aiding Violence'*, (zie noot 38).

⁴¹ F. Reyntjens, *'Rwanda, ten years on: from genocide to dictatorship'*, African affairs (2004), pp 179-181.

⁴² Reyntjes 2011, *'Constructing the truth..'*, (zie noot 33), pp. 26-34.

Rwandese regime ertoe geleid dat veroordeling door de internationale gemeenschap telkens is ontweken. Afzonderlijke besluiten en acties van het regime waren te klein om een robuuste reactie te rechtvaardigen. Het RPF verkende de grenzen van de tolerantie, maar kwam er al snel achter dat deze er nauwelijks waren. Zo werden één voor één individuele onruststokers uit binnen- en buitenland de mond gesnoerd, werd in 2003 de politieke oppositie geneutraliseerd en zorgde manipulatie van verkiezingen tussen 2001 en 2010 ervoor dat Kagame een laag van democratische legitimiteit om zich heen verwierf die in werkelijkheid neerkwam op een geleidelijke inperking van de politieke bewegingsruimte in Rwanda.⁴³ De internationale gemeenschap bevond zich telkens in de wachtruimte: hopen op een relevant moment om in te grijpen, maar inmiddels op het punt dat er geen weg meer terug is.

De tweede trend is het gevoel van *entitlement* door het RPF. De combinatie van de opgeëiste overwinning tijdens de genocide, de exploitatie van internationale gevoelens van schuld en onbekwaamheid plus de sterke (militaire) machtspositie staan toe dat het RPF kritische gevoelens jegens het regime op een agressieve en arrogante manier weet te tackelen. Sterke woorden en intimiderende statements houden kritische gevoelens, die anders wellicht wel uitgesproken zouden worden, nu eerder stil.⁴⁴ Veroordelingen over bijvoorbeeld de mensenrechtensituatie worden zo eenvoudig ontweken. De genocide wordt gebruikt om een tolerante beeldvorming rondom het regime te laten ontstaan; aanhangers van het RPF presenteren zichzelf naast helden – immers ook graag als het grootste slachtoffer van de genocide.

De derde trend is het sterke inlichtingen- en informatiemanagement van de regering. Doordat een aantal politieke leiders afkomstig is uit de inlichtingendiensten, waaronder Kagame zelf, is het monitoren en verspreiden van informatie deel van de strategie van het RPF geworden. De regering heeft alle toegangswegen tot informatie over mensenrechtenschendingen in Rwanda en Congo (door met name het RPF, zie paragraaf 2.2) systematisch afgeschermd en daarnaast heeft de regering een monopolie op toegang tot het nationale archief.⁴⁵ Een combinatie van deze informatieasymmetrie en de gefragmenteerde werkwijze van de regering maakt het voor de internationale gemeenschap vrijwel onmogelijk om het regime op concrete gronden zelfs maar beperkt te veroordelen.

---

⁴³ Reyntjes 2004, 'Rwanda, ten years on..', (zie noot 41), pp 191-194.

⁴⁴ Reyntjes 2011, 'Constructing the truth..', (zie noot 33), pp. 10-21.

⁴⁵ Reyntjes 2011, 'Constructing the truth..', (zie noot 33), pp. 26-29.

3.3 De rol van de internationale media

Omdat Afrika één van de continenten is waar we als westen relatief weinig over weten heeft berichtgeving uit dit continent vaak een marginale betekenis binnen nieuwsorganisaties. In veel gevallen wordt de informatie geplaatst in een westerse context waarbij stereotypering de overhand heeft. Er wordt echter vaak voorbij gegaan aan de historische en regionale context waarbinnen gebeurtenissen geplaatst diende te worden. De genocide in Rwanda is geen uitzondering op deze trend; analyseren en schrijven over een gewelddadig conflict in een verloren Afrikaans land was voor veel westerse media niet de moeite waard.⁴⁶ Anne Chaon, een Franse journaliste die schreef over- en tijdens de genocide, erkent dat veel individuele journalisten de gebeurtenissen in Rwanda hebben gemist. De journalisten die wel actief waren in Rwanda probeerde onder alle omstandigheden zoveel mogelijk te publiceren, maar liepen aan tegen geringe interesse van lezers, werkgevers en beleidsmakers.⁴⁷

De beperkte berichtgeving over de Rwandese genocide was bovendien alles behalve een werkelijke weergave van de situatie. Waar de westerse media de internationale gemeenschap vaak verantwoordelijk hield voor het niet tijdig interveniëren in Rwanda, kan de media verweten worden niet op tijd de ernst van de situatie in te schatten. Pas drie weken na het ontstaan van de genocide kwam de eerste berichtgeving op gang; naar schatting waren er toen al 250.000 doden gevallen.⁴⁸ Kuperman onderscheidt daarnaast nog vier gebreken van de westerse berichtgeving over Rwanda. Allereerst bleef het toenemend geweld in Rwanda lange tijd vermeld onder de noemer *burgeroorlog* die de periode tussen de onafhankelijkheid en de genocide had gekenmerkt. Er was echter al lang geen sprake meer van een gewelddadige, burgeroorlog, dit was een genocide. Ten tweede werd vanwege het geringe zicht op de daadwerkelijke gebeurtenissen vaak onterecht gemeld dat het geweld in Rwanda afnam. Bovendien werd het aantal slachtoffers erg onderschat; soms zelfs met factor tien. Ten slotte leek de internationale media zich vooral op hoofdstad Kigali te richten terwijl de grootste bloedbaden juist op het platteland plaatsvonden. Het vertekende beeld dat de media gaf over de genocide leek zeker bij te dragen aan het achterblijven van (internationale) actie.

---

⁴⁶ M. Wall. An analysis of news magazine coverage of the Rwanda crisis in the United States. Uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press London – 2007.

⁴⁷ A. Chaon. Who failed in Rwanda; Journalist or the Media?. Uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*

⁴⁸ A.J. Kuperman. How the media missed the Rwanda genocide. Uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*

4 Het Westen en de genocide

Nu het verloop van de genocide is beschreven en ook een theoretische inbedding van het onderzoeksprobleem is gegeven, staan in dit hoofdstuk de concrete onderzoeksases centraal. Westerse staten hebben immers elk vanuit verschillende belangen en al dan niet bestaande historische banden gehandeld tijdens de genocide. Waar de Verenigde Staten en Nederland zich volledig afzijdig hielden van enige politieke of militaire inmenging in het etnisch conflict, raakten de Belgen, de Fransen en de Britten vanwege hun historische en concrete betrokkenheid verstrikt in een politiek machtspeel waarin eigen belangen, internationaal aanzien en het gevoel van verantwoordelijkheid een cruciale rol hebben gespeeld. Over wie verantwoordelijk kan worden gehouden voor de genocide verschillen de meningen tot op heden en wil dit onderzoek ook geen antwoord geven. De hedendaagse tendens is vooral dat de internationale gemeenschap in zijn geheel heeft gefaald door niet voldoende in te grijpen.

4.1 **Betrokkenheid weerlegd, verantwoordelijkheid voorkomen**

De Rwandese genocide staat bekend als een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de internationale betrekkingen van de Verenigde Staten en meer specifiek, het presidentschap van Bill Clinton. Vaak wordt de vraag herhaald hoe de machtigste staat in de wereld zich ondanks zijn militaire capaciteiten, afzijdig hield van de gebeurtenissen in de Afrikaanse staat en er tevens voor zorgde dat vrijwel geen enkele andere staat of vredesorganisatie, effectief voeten aan de grond kreeg in Rwanda. Cohen typeert het Amerikaanse beleid tijdens de genocide als „100 days of silence”.⁴⁹ Waarom werd Rwanda aan haar lot overgelaten?

Op voorhand hadden de Amerikanen al besloten niet te interveniëren in Rwanda. Een voor de Amerikanen catastrofaal verlopen humanitaire interventie in Somalië in 1993 was de katalysator voor de beslissing om voortaan niet te interveniëren in ondoordringbare conflictgebieden zoals Rwanda. De VS verloor achttien militairen in de strijd om hoofdstad

---

⁴⁹ Jared Cohen, *One Hundred Days Of Silence*, Rowman & Littlefield Publishers (2007), pp. 3-4.

Mogadishu en moest toezien hoe op de internationale televisie werd vertoond hoe één van de lichamen door de straten van Mogadishu werd gesleept.⁵⁰ Het fenomeen van de machteloze vredesoperatie werd de zondebok voor de omgekomen militairen en veranderde de koers van het Amerikaanse buitenlandse beleid. Clintons' multilaterisme maakte plaats voor een nieuwe strategie waarin betrokkenheid bij vredesmissies slechts mogelijk was wanneer voldaan werd aan striktere, selectievere criteria. Tegelijkertijd lag ook de prioriteit van Amerikaanse beleidsmakers in Washington elders. Rwanda had geen schijn van kans in de Amerikaanse bureaucratie.⁵¹ De genocide in Rwanda ontstond namelijk in een periode van een groot aantal globale crises die voor de Verenigde Staten strategisch gezien van groter belang waren. Te denken valt aan de nucleaire ontwapening van Noord-Korea, de democratische transitie onder leiding van Mandela in Zuid-Afrika, de nieuwe post-Somalië context en het opkomende geweld op de Balkan, in het hart van de voor Amerikanen belangrijke Europese eenwording. Het conflict in Rwanda werd dan ook vaak bestempeld als „wederom een burgeroorlog in een verloren Afrikaans land“. Daar wilde men na Somalië geen vingers meer aan branden.

Clinton ging er volledig vanuit dat implementatie van de Arusha-Akkoorden het vredesproces in Rwanda zou bevorderen. Omdat de focus vooral lag op de politieke uitvoering van de vredesakkoorden, werd voorbij gegaan aan de veranderende contextfactoren in Rwanda. Het ontstane extremisme werd niet op tijd opgemerkt door de Amerikanen, waardoor zij op 6 april 1994 niet voorbereid waren op de snel veranderende omstandigheden; die van een burgeroorlog naar een genocide. Wat wisten de Amerikanen dan wel over de crisis? De capaciteit van de Amerikaanse inlichtingendiensten in Rwanda was allereerst minimaal. Ondanks dat er in de regio slechts één U.S. Defense attaché aanwezig was, bleef de informatiestroom richting de Defense Intelligence Agency (DIA) in Washington toch vrij omvangrijk. In januari 1993 waarschuwde de DIA al voor etnisch geweld op grote schaal. In december dat jaar publiceerde de Central Intelligence Agency (CIA) informatie over massale wapenleveranties richting Rwanda; gesproken werd over 40 miljoen ton die via Polen en België naar Rwanda werd gezonden. De CIA en DIA kregen zo veel informatie over de situatie en haalde de term “genocide” toen al regelmatig aan. Met name de sneltreinvaart waarin wapens Rwanda in werden gedistribueerd baarde de organisaties zorgen.⁵²

---

⁵⁰ Cohen 2007, *'One Hundred Days Of Silence'*, (zie noot 49), pp 49-53.

⁵¹ Cohen 2007, *'One Hundred Days Of Silence'*, (zie noot 49), pp 95-98.

⁵² Cohen 2007, *'One Hundred Days Of Silence'*, (zie noot 49), pp 28-31.

Vanuit de Rwandese ambassade kwam de berichtgeving vanuit een geheel ander perspectief. Al in een vroeg stadium uitte het RPF in Rwanda haar openlijke zorgen over het ontstane etnische geweld tegen de Tutsi's. Amerikaanse diplomaten in Rwanda bagatelliseerde deze berichtgeving grotendeels en communiceerde richting het State Departement over „mensenrechtenschendingen op kleine schaal“. Zij gaven geen enkele indicatie dat het ging om een genocide. Ambassadeur Rawson sprak over „rivaliserende politieke partijen in een democratisch proces“ en verbond het gedrag aan het belang dat zij hadden in de onderhandelingen. De eerste weken na het neerhalen van het presidentiële vliegtuig sijpelde de informatie over de genocide langzaam door richting de politieke top. James Wood, assistent-staatssecretaris op het Pentagon, wees op het feit dat de genocide als zodanig pas in de tweede week na het begin van de genocide bij hem persoonlijk bekend was.⁵³ De Clinton Administration nam door het eerder genegeerde, maar zeer deskundige werk van de inlichtingendiensten, snel gedetailleerde informatie tot zich over de escalerende situatie. Het bewijs dat op tafel lag was voor Clinton overduidelijk en al snel volgde de evacuatie van Amerikanen in Rwanda, aangewakkerd door de brute moord op tien Belgische blauwhelmen en de snel gemaakte associaties met Somalië. Niet alleen de Amerikanen, maar de gehele UNAMIR-missie moest volgens de Amerikanen teruggetrokken worden uit Rwanda.

De VS voerde daarvoor hevige druk uit op de VN-veiligheidsraad, maar door de feitelijke passiviteit van de Amerikanen verergerde de situatie in Rwanda. De VS had immers op voorhand lidstaten verzocht om een bijdrage te leveren aan de UNAMIR-missie om zo de geloofwaardigheid en slagkracht van de missie te versterken. De snel veranderde omstandigheden in Rwanda maakte het voor de symbolische aanjagers van de missie echter onmogelijk om voldoende bescherming te bieden voor de duizenden vluchtelingen. Het terugtrekken van de VN-troepen markeerde de laatste hoop die de Tutsi's hadden in het door de internationale gemeenschap beëindigen van de genocide.⁵⁴

Tijdens de honderd dagen durende genocide hebben topfunctionarissen van de regering Clinton, inclusief van het State Department en het Pentagon, nauwelijks publiekelijk een woord gerept over de genocide in Rwanda. Er is amper overleg gevoerd tussen betrokken

---

⁵³ James Woods, *The Triumph of Evil*, <<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/evil/interviews/woods.html>>

⁵⁴ Cohen 2007, *One Hundred Days Of Silence*, (zie noot 49), pp 80-84 en 179.

ambtenaren en politici over het geweld en de mogelijke Amerikaanse reactie daarop. De Ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken benadrukte dat zij andere verantwoordelijkheden hadden en alleen actief wilden participeren indien het Amerikaanse leger er op een daadkrachtige manier aan te pas zou komen. Bovendien werd het risico op een fiasco zoals in Somalië telkens benadrukt: „Nooit meer een Mogadishu.” Daarnaast was er een gebrek aan daad- en wilskracht om actief na te denken over mogelijke vormen van interventies. Relatief eenvoudige interventies die wellicht een groot aantal Rwandese levens hadden kunnen redden, bijvoorbeeld het blokkeren van de Hutu-haatradio, leek al te veel moeite. De reactie van het Pentagon hierop was dat het blokkeren van uitzendingen „te technisch” was en „wettelijk niet te realiseren” bleek.⁵⁵ Het gebrek aan aandacht en daadkracht van de politieke top werkte door op de bureaucratie daaronder, waar in tegenstelling tot de topfunctionarissen, wel concrete voorstellen voor interventies werden gedaan.⁵⁶ Samantha Power spreekt over *The Pentagon chop*, verwijzend naar wijze waarop concrete voorstellen van de Rwanda-werkgroep consistent werden afgeschoten door het Pentagon; harde instrumenten zoals militaire interventies werden per definitie uitsloten, *soft instruments* werden strategisch omzeild waardoor zij nooit het politieke topperleg haalde.⁵⁷ Opvallend is ook de structurele ontkenning om de bloedbaden in Rwanda te typeren als genocide. Eindeloze discussies werden gevoerd over het te gebruiken jargon; was er inderdaad sprake van genocide of enkel van „acts of genocide”? Het debat over de te gebruiken terminologie ontstond niet omdat er onder politici en beleidsmakers onzekerheid was over wat er gaande was. Integendeel, zij wisten wel degelijk dat het om genocide ging. Aannemelijk is dat het vermijden van het woord te maken had met het framen van de crisis; zo werd elke vorm van betrokkenheid weerlegd en werd verantwoordelijkheid voorkomen.

Amerika had zeker in een vroeger stadium, met name op militair gebied, een effectieve bijdrage kunnen leveren aan het weerhouden van de genocide. Relevante informatie was al vroeg beschikbaar maar sijpelde niet door naar de politieke top, of werd genegeerd. Er leek een discrepantie te bestaan tussen enerzijds de daadwerkelijke omstandigheden in Rwanda, die van massamoord, genocide, vluchtelingen en een humanitaire ramp op grote schaal, en het gebagatelliseerde beeld dat beleidsmakers hadden, namelijk die van een lokale crisis.

---

⁵⁵ Melvern 2000, *A people betrayed*, (zie noot 10), pp. 70.

⁵⁶ Leonie G. Murray, *Clinton, Peacekeeping and Humanitarian Interventionism*, Routledge (2008), pp.128-130.

⁵⁷ Samantha Power, *'A Problem From Hell: America and the Age of Genocide'*, Basic Books (2013), pp 380-385.

4.2 Onverschillig voor de bühne

Twintig jaar na de genocide hebben ook de Britten herhaaldelijk hun excuses gemaakt voor de beslissing niet actief te participeren om een einde te maken aan de genocide in Rwanda. Veel gehoord is de redenering dat de Britten geen belang in Rwanda hadden en bovendien over weinig informatie beschikte betreffende de escalerende burgeroorlog. Recente studies over de Britse rol bewijzen echter het tegendeel. De Britse regering was zich welbewust van de gebeurtenissen, met name door de betrokkenheid bij het opkomend verzet uit Oeganda.⁵⁸

Het Britse buitenlandse beleid werd tijdens het prime ministerschap van John Major (1990-1997) gedomineerd door de versterkte *special relationship* met de Verenigde Staten, de relatie met de Europese Gemeenschap, pogingen om de NAVO een nieuw leven in te blazen en het waarborgen van de opgebloeide relatie met de nieuwe belangrijke partner Duitsland. Toen in de vroege jaren negentig het geweld in Rwanda extreme vormen begon aan te nemen, lag de focus van de Major-regering voornamelijk op de oorlog in Bosnië en de aangetaste Anglo-Amerikaanse relatie als gevolg van de meningsverschillen over de oorsprong en aanpak van dit conflict. De Britten waren zowel in Bosnië als in Rwanda bereid om troepen te leveren aan een VN-vredesmacht, maar waren zich welbewust van het feit dat het bewerkstelligen van vrede in beide cases onhaalbaar leek omdat de strijdende partijen continu terug leken te komen op eerder gesloten overeenkomsten.⁵⁹

Waar de Britse focus dus met name lag bij Euro-Atlantische issues, genoten Afrikaanse onderwerpen weinig tot geen aandacht. Het afnemende belang van Afrika voor de Britse economie en de daarbij behorende bezuinigingen waren tekenend voor de Britse beleid. Tot in de late jaren 90 was het Britse vizier op continent Afrika immers gericht geweest op de landen die behoorden tot Britse Commonwealth. Rwanda behoorde niet tot deze invloedssfeer. Britse diplomaten stelde dat het een land was „which we knew little and cared less”.⁶⁰ De belangen die zij wel hadden waren indirect van aard en draaide vooral om de relatie tussen lokale machthebbers en het RPF en de impact die een mogelijke breuk zou kunnen hebben op de betrekkingen met Frankrijk. Gegeven de actieve steun van Frankrijk voor het Rwandese

---

⁵⁸ Cameron, H. *Britain's Hidden Role in the Rwandan Genocide*, Routledge (2013), pp. 87-88.

⁵⁹ Lee, S.J. *Aspects of British Political History 1914-1995*, Routledge (1996), p. 285.

⁶⁰ Taylor, I. Williams, P. *Africa in International Politics: External Involvement on the Continent*. Routledge (2004). p.43.

regime poogde de Britten elke vorm van frictie te voorkomen. De Fransen wantrouwden de Britten namelijk vaak in Afrika, regelmatig beschuldigd van het uitbreiden van haar invloedssfeer. Het verzoek van de Amerikanen om het beleid rondom VN-vredesmissies te willen hervormen werd gesteund door de Britten. Uit de nieuw opgestelde criteria concludeerden de Britten dat de VN weinig te zoeken had in Rwanda.⁶¹ De geloofwaardigheid van de VN en de weerspiegeling op het Britse buitenlandse beleid vormde het decor waarin de diplomatieke koers betreffende Rwanda vorm kreeg. De UNAMIR-missie kwam nog onder oude voorwaarden, lees een neutrale buffermacht, tot stand en had als voornaamste doel de stabiliteit van het land te waarborgen. In de weken voor de genocide werd dan ook weinig aandacht besteed aan de mogelijkheid om de aanwezige vredestroepen in Rwanda te versterken; absolute topprioriteit was naleving van de Arusha-Akkoorden. Een verlenging van de missie tot juli kreeg wel Britse steun op voorwaarde dat binnen de overgangperiode van zes weken instituties werden opgestart om de Akkoorden ten uitvoering te brengen. Wanneer dit niet het geval zou zijn, zou de VN zich volledig terugtrekken. Er kunnen vraagtekens worden gezet bij dit plan, want door het Britse aandringen op een wapenstilstand in de hoofdstad werd weinig aandacht besteed aan de buitengebieden waar de genocide voor het eerst ontstond. De genocide ontwikkelde zich op deze wijze sneller dan op voorhand werd verwacht. Bovendien ontstond de vraag wie een dergelijke wapenstilstand af moest dwingen. De Britten hoopte dit met een minimale bijdrage van de VN te bewerkstelligen.⁶²

Zes dagen na het neerhalen van het presidentiële vliegtuig uitte de Amerikanen hun openlijke zorgen over de levensvatbaarheid van de vredesmacht. De Britse ambassadeur in de Veiligheidsraad, Sir David Hannay, weerlegde de kritiek door te benadrukken dat een „mogelijke versterking van de troepenmacht in Rwanda zou leiden tot een herhaling van een oncontroleerbare situatie zoals in Somalië het geval was”. Evenals de Amerikaanse ambassadeur vermeed ook Hannay de term genocide hierbij.⁶³ Al met al leek het erop dat de Britten terughoudend waren tegenover elke vorm van uitbreiding van de VN-macht in Rwanda. De vraag komt dan al snel op wat de Britten specifiek wisten over de genocide. Wanneer Britse journalisten schreven over Afrikaanse onderwerpen hanteerden zij een zogenaamde *coups en catastrofes* benadering, wat inhoud dat verklaringen voor complexe

---

⁶¹ Cameron 2013, *'Britain's Hidden Role*, (zie noot 58), pp. 116-118.

⁶² Cameron 2013, *'Britain's Hidden Role*, (zie noot 58), pp. 154-155.

⁶³ National Security Archive. *'Inside the UN Security Council: April-July 1994'*. 2 Juni 2014

problematiek vaak werden afgeschoven op inheemse rivaliteit. Bovendien hadden lang voor de genocide uitbrak, tal van Britse kwaliteitskranten afgezien van fulltime Afrika redacteuren. De aandacht voor de genocide kwam laat op gang, met uiteindelijk op 25 juni (!) pas een eerste vermelding op de voorpagina van *The Economist*. Hulporganisaties en NGO's namen de rol van informatievoorziening vanuit Afrika over van de journalistiek.⁶⁴ De geringe aandacht door zowel de Britse- als internationale media voor de genocide roepen vragen op over de rol van andere relevante informatiebronnen. De Britse regering wist op voorhand al van de gewelddadige situatie in Rwanda, met name door actuele informatiestromen van diverse inlichtingendiensten in de periode van 1990 tot aan de genocide en de Britse betrokkenheid bij de opmars van het RPF vanuit het buurland Oeganda. De regering-Major onderhield voor de genocide namelijk goede banden met buurlanden Oeganda en Zaïre, mede omdat zij open stonden voor buitenlandse investeringen en beschikte over kostbare grondstoffen.

Het was voor de Britten dan ook geen geheim dat in 1988 de Tutsi's in het Oegandese leger een invasie van Rwanda aan het voorbereiden waren.⁶⁵ De Britten steunde juist de formatie van het RPF en haar doelstelling om Rwanda te bezetten. Britse inlichtingendiensten ontwikkelde samen met commandanten van het RPF een plan voor een mogelijke invasie en er ontstond een vruchtbare samenwerking op het gebied van uitwisseling van informatie. Het RPF leek door gedetailleerde inlichtingen over de binnenlandse situatie in Rwanda, vanuit Londen klaargestoomd om de (Frans georiënteerde) regering Habyarimana ten val te brengen. De Britten gaven de Tutsi's in Oeganda militaire trainingen en hielpen het RPF bij de voorbereiding van de bezetting van Rwanda. De Britse geheime dienst was eveneens betrokken in Oeganda door het verzamelen van inlichtingen over de Rwandese regering.

Toen in oktober 1990 het offensief in Rwanda begon, werd dagelijks gerapporteerd over de recente ontwikkelingen naar het Foreign and Commonwealth Office (FCO) in Londen. De Britse ambassadeur in Dar Es Salaam (Tanzania) was een spil in de informatiestroom van- en naar Londen en speelde een bemiddelende rol in de vredesonderhandelingen in Arusha. Gedetailleerde notulen over het verloop van de onderhandelingen werden in 1992 en de eerste maanden van 1993 naar het FCO in Londen verstuurd. Soms gelabeld als topprioriteit, maar

---

⁶⁴ A. Thompson, *The Media and the Rwandan Genocide*. Pluto Press Londen (2007), pp 4-5.

⁶⁵ Waugh 2004. *Paul Kagame and Rwanda*, (zie noot 20).

ook regelmatig vermeld onder de noemer „routine”.⁶⁶ Het RPF waarschuwde de Britse High Commissioner in Kampala (Oeganda) al in 1993 dat er mogelijk een ramp stond te gebeuren in Rwanda en dit nieuws bereikte al snel de Britse regering. Omdat ook de Fransen op de hoogte waren van het naderend onheil werd in de Verenigde Naties de United Nations Observer Mission Uganda – Rwanda (UNOMUR) gecreëerd. Deze missie bleek achteraf weinig invloed te hebben, want na het sluiten van de Arusha-Akkoorden nam de onrust in Rwanda toe.

Het werd voor de Britse regering dan ook helder dat de gesloten Akkoorden niet houdbaar waren in de snel veranderende omstandigheden in de regio. Generaal Dallaire waarschuwde de Britten in de eerste maanden van 1994 over de vele doden die er al waren gevallen. Hij vond echter geen enkele wederhoor van de politieke machthebbers in Londen. Pas nadat de genocide was beëindigd door het RPF in juli 1994 en de situatie in Rwanda enigszins gestabiliseerd leek, stuurde de Britse regering 615 troepen in VN-verband naar Rwanda. *Operatie Gabriel*, zoals de missie heette, duurde van augustus tot november 1994 en omvatte naast medische hulp vooral onderhoud van beschadigde voertuigen en de wederopbouw van bruggen en wegen. Opvallend daarbij is de minimale verwijzing naar de genocide in artikelen over dit onderwerp- en de memoires van belangrijke toen dienende Britse politici. Melvern en Williams (2012) typeren de Britse sleutelfiguren als een terughoudende categorie politici, die tijdens de genocide weinig interesse en moed toonde om actie te ondernemen om de situatie ook maar enigszins een halt toe te roepen.⁶⁷

De Britse positie in de periode van het uitbreken van de genocide kan kortom worden getypeerd als afstandelijk maar zeker niet onverschillig. Het Britse beleid betreffende Rwanda berustte enerzijds op de geringe interesse van de Britten in de gebeurtenissen in een Afrikaanse staat die niet tot de Commonwealth behoorde, maar anderzijds probeerde de Britten te voorkomen dat andere staten invloed kregen op het land, blokkeerden ze een versterking van de aanwezige VN-missie en beschikten zij over veel informatie vanwege hun eigen betrokkenheid bij de RPF-invasie. De logistieke en militaire capaciteiten van de Britten hadden volgens generaal Dallaire een significant verschil kunnen maken op de grond.⁶⁸

---

⁶⁶ Cameron 2013, *'Britain's Hidden Role*, (zie noot 58), pp. 104-106.

⁶⁷ Melvern 2000, *A people betrayed*, (zie noot 10), pp. 233-234.

⁶⁸ House of Commons Defence Committee, *'United Kingdom peacekeeping and intervention forces. Session 1992–93, 4th Report'* (London: House of Commons paper 369, 1993).

4.3 Vriendjespolitiek

Frankrijk was het land dat zowel voor als tijdens de genocide wellicht de grootste belangen had in Rwanda. Deze belangen waren gebaseerd op de onconventionele steun van de Franse regering voor het Habyarimana-regime. De Franse regering zette concreet in op politieke en militaire steun voor het Hutu regime en de latere interim-regering. De Franse regering houdt tot op heden voet bij stuk en ontkent te allen tijde haar betrokkenheid bij het ontstaan van de genocide en haar verantwoordelijkheid voor de honderdduizenden slachtoffers.⁶⁹ Hoe dan ook markeerde de genocide een definitief einde van *La Gloire*, de onuitgesproken droom over een heropleving van de Franse invloedssfeer in de wereld.⁷⁰

Twee jaar nadat Habyarimana in 1975 aan de macht kwam werd in Parijs een militaire coöperatie- en trainingsovereenkomst gesloten voor de daaropvolgende vijftien jaar. Omdat voormalig kolonisator België de financiële en militaire garanties aan Rwanda niet langer in stand kon houden zette de Belgen een stap terug en maakte zij de weg vrij voor de Fransen om Rwanda's belangrijkste buitenlandse partner te worden. Rwanda was immers al lid van *la Francophonie*, een groep van Franstalige staten die de Franse taal promoot en beschermt. Daarbij wilde de Fransen aan Afrika en de rest van de wereld demonstreren dat zij nog steeds een invloedrijke militaire grootmacht waren, ook na het koloniale tijdperk. Bovendien speelde de eerder aangehaalde rivaliteit tussen de Fransen en de Britten over hun invloedssfeer in Afrika. Rwanda was niet alleen belangrijk omdat Frans de tweede taal van het land was, maar omdat Rwanda strategisch gezien lag tussen Francophone- en Anglophone Afrika. De beste manier om invloed te behouden was volgens de Fransen door een hechte relatie op te bouwen met Afrikaanse staatshoofden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat president Habyarimana en president Mitterrand persoonlijk bevriend waren.⁷¹

Vanaf het begin van de burgeroorlog in 1990 gaven de Fransen Habyarimana alle militaire steun die hij nodig had. Toen de rebellen Rwanda in oktober 1990 binnenvielen nam Habyarimana direct contact op met Mitterrand, er was directe hulp nodig. Omdat het behoud van stabiliteit in de regio en de verdediging van de Franse invloedssfeer vlak daarvoor

---

⁶⁹ A. Wallis, 'Silent Accomplice, the Untold Story of France's Role in the Rwandan Genocide', (2006), pp. xi.

⁷⁰ Wallis 2006, 'Silent Accomplice', (zie noot 69), pp. 206.

⁷¹ Melvern 2000, 'A people betrayed', (zie noot 10), pp. 24-28.

speerpunten waren geworden van Mitterrands buitenlandse beleid, was directe actie het gevolg. Driehonderd Franse troepen werden vrijwel direct naar Rwanda gevlogen.⁷² De troepen werden in Kigali gestationeerd met als voornaamste taak het beschermen van burgers en het trainen en bewapenen van regeringstroepen, dezelfde strijdkrachten die later enorme bloedbaden zouden aanrichten tegen onschuldige Tutsi's. Het Franse beleid leek volgens Wallis (2006) een weloverwogen nekoloniale strategie waarin geen plaats was voor mensenrechten, democratie en fair trade, maar waarin persoonlijke en financiële bemiddeling tussen francophone dictators en militaire interventies aan de orde van de dag was.⁷³

Mitterrands betrokkenheid gaf het *Akazu* netwerk, dat de genocide zorgvuldige voorbereidde, voldoende tijd om de genocide te plannen, gedetailleerde dodenlijsten op te stellen en wapens door het land te verspreiden. Ook de *Interahamwe*, een nieuw door Habyarimana opgerichte strijdkracht met professionele getrainde militairen die bekend stond om zijn genadeloosheid, werd met behulp van Franse trainers klaargestoomd voor oorlog. De gesloten Arusha-Akkoorden omvatte bepalingen dat buitenlandse troepen zich terug moesten trekken uit Rwanda en dat de wapentoevoer per direct gestaakt moest worden. De grootste wapenleveranciers, waaronder Frankrijk, wisten deze regelingen te omzeilen waardoor alleen al de Fransen de wapentoevoer naar Rwanda in 1993 verveertienvoudigde van 4 naar 55 (!) miljoen Francs.⁷⁴ McNulty (2002) benadrukt dat de continue externe stroom van militarisering de onverzettelijkheid van de extremisten versterkte; de handhaving van Franse steun kwam in principe neer op een verwerping van de Arusha-Akkoorden.⁷⁵ De Fransen stemde wel in met de terugtrekking van 125 Franse militairen uit buurlanden om ruimte te maken voor een neutrale militaire VN-macht in Rwanda, wat later de UNAMIR-missie onder leiding van Dallaire zou gaan worden.⁷⁶ Dallaire had snel door dat de Franse betrokkenheid in Rwanda voor problemen kon gaan zorgen. De Fransen hadden op hun beurt veel wantrouwen tegenover de volgens hen zwakke en onderbezette UNAMIR-missie.

Als reactie op het neerschieten van het presidentiële vliegtuig in 1994 werden direct Franse troepen naar Rwanda gestuurd met het mandaat om zoveel mogelijk mensenlevens te redden.

---

⁷² McNulty 2000, 'French Arms, War and Genocide in Rwanda', (zie noot 12), p 52-57.

⁷³ Wallis 2006, '*Silent Accomplice*', (zie noot 69), pp. 207.

⁷⁴ McNulty 2000, 'French Arms, War and Genocide in Rwanda', (zie noot 12), p 114.

⁷⁵ McNulty 2000, 'French Arms, War and Genocide in Rwanda', (zie noot 12), p 121.

⁷⁶ Wallis 2006, '*Silent Accomplice*', (zie noot 69), pp. 69.

Vanwege haar inzicht in het etnisch geweld, de zeer uitgebreide inlichtingendiensten in Rwanda, directe observaties door Franse functionarissen ter plekke, concrete radio-onderscheppingen en nauwe banden met leden van de Akazu, had het Elysée al zeer snel een beeld van wat er plaats zou (gaan) vinden. Een genocide was onvermijdelijk, het was nu taak om zoveel mogelijk slachtoffers te redden.⁷⁷ De binnenlandse druk op de Franse politieke- en militaire elite was ondertussen sterk toegenomen. De media toonde televisiebeelden en schreef kritische krantenartikelen over de positie van hun land. Hoe kon Frankrijk, de staat met haar historische wortels in de mensenrechten, nu bevriend zijn bij met dergelijk regime. De verdeeldheid reikte zelfs tot de Franse regering. Mitterrand pleitte voor het behoud van de Franse *grandeur* en een stevig verzet tegen de mensenrechtenschendingen in Rwanda.⁷⁸

Omdat de VN in juni 1994 niet verwachtte de eerste fase van UNAMIR snel te voltooien en de benodigde middelen voor de tweede fase op korte termijn ontbraken, werd het aanbod van de Franse regering om extra Frans eenheden ter bescherming van ontheemden en (ook Franse) burgers naar Rwanda te sturen, aanvaard. Een dergelijke operatie zou ongeveer drie maanden duren, zolang nodig was totdat UNAMIR het op volledige kracht van de Fransen kon overnemen. Het Franse initiatief kreeg de naam *Operation Turquoise* en werd op 23 juni 1994 gelanceerd.⁷⁹ Door het creëren en het beschermen van humanitaire veiligheidszones probeerde Operation Turquoise veilige toevluchtsoorden te bieden voor het opkomende geweld. Niet alleen voor onschuldige burgers, maar ook voor de plegers van de genocide was plaats. De Fransen werden namelijk – zo was hun formele redenering – gelimiteerd door het VN-mandaat waardoor zij niemand konden vasthouden binnen hun veiligheidszones.⁸⁰ Het regeringsleger en de Interahamwe trokken zich vaak terug in de veiligheidszones waarin zij hun wapens mochten behouden en soms zelfs transport aangeboden kregen door de Fransen.

Operation Turquoise werd zo een van de meest controversiële interventies van Frankrijk op het Afrikaanse continent. Er werd inderdaad niemand gearresteerd, maar ook werd er geen informatie overhandigd aan de VN over de daders en de gevallen slachtoffers en er werden er geen pogingen ondernomen om de Rwandese haatradio aan banden te leggen. Op geen enkel

---

⁷⁷ Wallis 2006, *'Silent Accomplice'*, (zie noot 69), pp. 121.

⁷⁸ P.V. Jakobsen, 'National Interest, Humanitarianism or CNN: What Triggers UN Peace Enforcement after the Cold War?', *Journal of Peace Research*, pp 209.

⁷⁹ Verenigde Naties, 'Rwanda – UNAMIR Background', <<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unamirFT.htm>> (15 april 2015).

⁸⁰ Melvern 2000, *'A people betrayed'*, (zie noot 10), pp. 214.

wijze werd geprobeerd om stabiliteit en rechtvaardigheid te brengen in Rwanda, of in ieder geval een poging gedaan om de genocide op de Tutsi's te stoppen. Getuigen verklaren zelfs dat de extremistische (elite) tak van de Franse troepen, ook wel het Vreemdelingenlegioen, participeerde binnen de Interahamwe en betrokken was bij grove mensenrechtenschendingen in Rwanda, waaronder verkrachtingen van onschuldige Tutsi vluchtelingen.⁸¹

Er ontstond dan ook veel kritiek op de missie, zowel uit binnen- als buitenland. De Franse media waren sceptisch over de Franse inzet en publiceerde documenten waarin de directe betrokkenheid van de Fransen bij de training en wapenlevering aan de Hutu-strijdkrachten werd aangetoond.⁸² Ook de internationale organisaties die in Rwanda opereerde waren niet enthousiast over de komst van de Fransen, zij waren bang dat Opération Turquoise het geweld tegen de Tutsi's verder zou aanwakkeren waardoor de hulpverleners zich gedwongen zouden voelen om het land te verlaten. Bovendien werden vraagtekens gezet bij de Franse motieven voor interventie. Ging het Mitterrand inderdaad om het redden van mensenlevens of probeerden de Fransen, zoals Generaal Dallaire veronderstelde, doelbewust te voorkomen dat het RPF het hele land binnen hun invloedssfeer zou innemen?⁸³ De timing van de interventie roept een aantal vragen op over de rol van Frankrijk. Zo wisten de Fransen via hun inlichtingendiensten begin april al dat er sprake was van massale bloedbaden en duizenden slachtoffers, maar werd er door de verantwoordelijk Minister pas voor het eerst over een dreigende genocide gesproken medio mei. Dit was exact de periode waarin de besluitvorming over de tweede UNAMIR-missie plaatsvond. Mitterrand negeerde de verzoeken van de VN aan de westerse naties om troepen en financiële steun te sturen zodat een tweede missie van de grond kon komen. Een maand en minstens honderdduizend slachtoffers later kwam Mitterrand met het tegenvoorstel Operation Turquoise. Als de Fransen echt zo geïnteresseerd waren in het stoppen van de humanitaire schendingen is het verwonderlijk dat hun steun voor de UNAMIR II missie uitbleef. Het bewijs dat Frankrijk direct betrokken was bij de training van - en de wapenlevering aan - de genocidenplegers stapelde zich op door de massale westerse media-aandacht.⁸⁴ De humanitaire motieven waar de Fransen zich achter schuil hielden brokkelden langzaam af; Frankrijk was in Rwanda vanwege eigen belangen.

---

⁸¹ Wallis 2006, *'Silent Accomplice'*, (zie noot 69), pp. 213..

⁸² Wallis 2006, *'Silent Accomplice'*, (zie noot 69), pp. 122.

⁸³ Melvern 2000, *'A people betrayed'*, (zie noot 10), pp. 210-219.

⁸⁴ N.J. Wheeler, *'Saving Strangers, Humanitarian Intervention in International Society'*, Oxford (2002), p 237.

4.4 Noodgedwongen optimisme en harde realiteit

Als voormalig koloniale grootmacht speelde ook de Belgen een cruciale rol bij de genocide. De bestuurlijke indeling die door België werd opgelegd met de Tutsi-minderheid als politieke elite van het land, versterkte de etnische verdeeldheid. Toen de Belgen tijdens het onafhankelijkheidsproces begin jaren zestig een democratisering van het bestuur doorvoerden, namen de Hutu's de macht in het land over met als gevolg een verscherpte onderdrukking van de Tutsi-minderheid. Toen dertig jaar later de etnische verdeeldheid tot een gewelddadige climax dreigde te komen en de Arusha-akkoorden tot stand kwamen, waren het de Belgen die het voortouw namen in de UNAMIR missie. Het gebrek aan slagkracht en de brute wijze waarop een tiental Belgische peacekeepers werd vermoord deed de Belgische regering echter besluiten om zich terug te trekken uit de missie.⁸⁵ De keuzes van België, zowel tijdens de kolonisatie als de genocide, hebben allesbepalende gevolgen gehad voor de binnenlandse verhoudingen in Rwanda met de genocide als absoluut dieptepunt.

De manier waarop België het onafhankelijkheidsproces (1962) begeleidde was alles behalve gelukkig geweest. België steunde aanvankelijk de Tutsi-minderheid, maar hielp tijdens de Democratische Revolutie (1960) onder druk van de christendemocratie en de katholieke kerk de Hutu's aan de macht, waardoor sterke anti-kolonialistische sentimenten uitbleven.⁸⁶ De internationaal geïsoleerde koers vormde een bakken voor stabiliteit en economische groei.⁸⁷ Naast tal van andere Westerse landen vergrootte België de financiële steun aan Rwanda en werd zo de grootste donor van het Afrikaanse land in de jaren 80. De keerzijde van de stabiliteit was de groeiende druk vanuit het RPF voor meer inspraak. De burgeroorlog die begin jaren negentig ontstond werd een hoofdpijndossier voor de Belgische regering. Moest het bevriende Hutu-regime van Habyarimana geholpen worden? De Belgen besloten dit niet te doen ondanks alle sympathiebetuigingen richting Habyarimana.⁸⁸ Het kabinet stuurde aan op een machtsdeling tussen het RPF en het regime en hield dit standpunt vast in Arusha.

Het kabinet-Dehaene reageerde positief toen zij in september 1993 werden benaderd voor deelname aan de UNAMIR-missie vanwege de historische banden tussen België en Rwanda.

---

⁸⁵ Melvern 2000, *'A people betrayed'*, (zie noot 10), pp. 104-108.

⁸⁶ Gérard Prunier, *'The Rwanda Crisis. History of a genocide'*, Columbia University Press (1995).

⁸⁷ Christ Klep, *'Somalië, Rwanda en Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies'*, Uitgeverij Boom (2008), pp. 52.

⁸⁸ Klep 2008, *'Somalië, Rwanda en Srebrenica'*, (zie noot 87), pp 52-53.

België dacht met deelname bovendien zijn invloed in Centraal-Afrika te kunnen bestendigen. De beoogde bataljons paracommando's hadden al ruime ervaring in Afrika opgedaan. De Belgische hoop leek echter voorbarig. De Hutu-extremisten zagen de Arusha-Akkoorden als een onaanvaardbaar dictaat en beschouwde de Belgische positie als verraad. Ook de UNAMIR-missie, de beoogde wapenstilstand en de overgangsregering waren allesbehalve populair bij de extremistische Hutu's.⁸⁹ De missie kreeg, zoals eerder aangegeven, een terughoudend vredeshandhavend *chapter six-mandaat* dat amper aansloot bij de vergaande doelstellingen uit Arusha. De vredesmacht was niet in staat om een wapenstilstand af te dwingen en actief de mensenrechten te beschermen. De Belgen leverde na hevige meningsverschillen tussen verantwoordelijke politieke en militaire kopstukken uiteindelijk 450 van de in totaal 2500 blauwhelmen die naar Rwanda af zouden reizen. Hoewel de Belgen daarmee wel de krachtigste leverancier van militairen aan de UNAMIR-missie waren, bleef de slagkracht en militaire capaciteit weinig bevredigend. Zo werd de Belgische eenheid verspreid over veertien locaties en beschikte het over verouderd materieel. Bovendien waren de Belgen niet bereid om de gevraagde hoeveelheid militairen te leveren vanwege het feit dat deelnemende landen de vredesmissies grotendeels zelf moesten bekostigen en België niet het grootste contingent wilde leveren. De vredesmacht schrok de militie op geen enkele wijze af.

De omstreden keuze van de Belgische regering om vast te houden aan Arusha liep begin april volledig uit de hand. Toen tien Belgische militairen op 7 april 1994 onder leiding van een Rwandese officier naar een veilige kazerne werden begeleid, werd na aankomst gescandeerd dat deze Belgen het vliegtuig van Habyarimana hadden neergeschoten. Onmiddellijk sloeg de stemming om. De aanwezige Rwandese Hutu-militairen sloegen en hakten vier Belgische para's onmiddellijk dood, zes overige militairen hielden enkele uren stand door te vluchten, maar sneuvelde diezelfde middag alsnog. Als reactie op de moord besloot de regering-Deheane tot het direct evacueren van vrijwel alle 1.500 Belgen vanuit Rwanda. Op 10 april begon de evacuatieoperatie, de laatste militairen verlieten Rwanda op 19 april. Met het vertrek van de Belgen hadden de extremisten definitief vrij spel. Toen de Veiligheidsraad op 21 april ook nog besloot de gehele UNAMIR-missie te reduceren tot een kleine waarnemingsmacht van 270 militairen, leek niets hen nog in de weg te staan. Het besluit van de Belgische regering om alle burgers en het UNAMIR-contingent te evacueren kreeg dan ook de nodige kritiek

---

⁸⁹ Klep 2008, 'Somalië, Rwanda en Srebrenica', (zie noot 87), pp 53.

vanuit de VN en binnenlandse militaire autoriteiten. Van verwijten over de verantwoordelijkheid voor het beschermen van de onschuldige slachtoffers tot het in de macht helpen van de extremisten. De media en publieke opinie leken in te stemmen met het Belgische besluit, maar dit had wellicht te maken met de geringe informatie die vanuit de regering naar buiten kwam over de terugtrekking. De Belgische regering hield voet bij stuk; UNAMIR en Arusha hadden na het drama van begin april elk bestaansrecht verloren. De risico's waren te groot en de missie was te zwak om haar doelen te bereiken. De missie was gedoemd om te mislukken. Vanaf april 1994 werd de Belgische koers wat betreft buitenlands beleid dan ook volledig herzien. Een opvallende nog niet eerder benoemde kanttekening is de veelvuldige beschuldiging tegen de Belgen over misdragingen van Belgische militairen tegenover Rwandese autoriteiten en burgers. Het eerste Belgische parabataljon (KIBAT-I) dat eind november 1993 arriveerde kwam rechtstreek vanuit het onrustige Somalië, waar hardere *rules of engagement* golden. De geweldsregels zouden terughoudend geïnterpreteerd moeten worden en er moest niet gereageerd worden op provocaties van extremisten: "Le Rwanda nest pas la Somalie!". Dat lukte uiteindelijk maar deels, wat leidde tot forse kritiek van Dallaire.

Door het omstreden koloniale verleden met Rwanda was het ondenkbaar dat België zich afzijdig zou houden van de genocide. Dat gebeurde ook niet, maar de gehoopte successen van de Belgische bijdrage aan de VN-missie werden overschaduwed door een nationale ramp. De dood van de Belgische para's werkte als een katalysator waardoor – aangevoerd door België - de gehele UNAMIR-missie zich binnen mum van tijd terugtrok uit het gebied en de weg vrij leek te maken voor verdere escalatie. Dat de Belgische regering zich stee vast hield vast aan de Arusha-Akkoorden getuigd van optimisme. Wellicht waren het echter de Belgen die vanwege hun ruime kennis de Akkoorden al op voorhand hadden kunnen bestempelen als onhaalbaar.

4.5 **Buying a place at the table**

De positie van Nederland in de Rwandese genocide verschilt volledig van de vier hiervoor gepresenteerde landen; Nederland behoorde tot de groep relatief neutrale donoren. Nederland heeft nooit expliciete steun uitgesproken voor of tegen het Hutu-regime, waardoor het achteraf nauwelijks verantwoordelijk wordt geacht voor de genocide. Bovendien beschikte

een klein land als Nederland niet over voldoende militaire capaciteit om een proportionele bijdrage te leveren aan één van de militaire missies door de VN. Doordat de Nederlandse regering tevens geen actief Afrika beleid had ten tijde van de genocide was er sprake van weinig politieke ambitie om een Rwanda strategie te formuleren en kwamen er weinig adequate beleidsvoorstellen voor het oplossen van het conflict. Waar Nederland wel een belangrijke rol in heeft kunnen spelen is de wederopbouw van het land door intensieve ontwikkelingssamenwerkingsprogramma's die in de jaren na de genocide van de grond kwamen. De persoonlijke betrokkenheid van toenmalig minister van Ontwikkelings-samenwerking Jan Pronk (1989-1998) gaf de relatie tussen Nederland en Rwanda een nieuwe impuls die later de basis zou gaan vormen van een intensieve samenwerking.⁹⁰

De focus in het Nederlandse ontwikkelingsdebat lag begin jaren 90 op de containment en het oplossen van interne conflicten als absolute voorwaarde voor economisch en politiek herstel in ontwikkelingslanden. Het beleid was geconcentreerd op het creëren van condities voor stabiliteit en vrede door juist dié initiatieven en actoren te steunen die deze doelen actief nastreefden. Onder leiding van minister Pronk werden vredesinitiatieven gesteund die verstoorde relaties tussen verdeelde groepen in door oorlog verscheurde gebieden herstelde. Zo ook in Rwanda, waar Nederland, in tegenstelling tot andere landen, tijdens de genocide financiële ondersteuning bleef bieden. Dit is opvallend omdat de verhoudingen met Rwanda een zeer gelimiteerd karakter hadden; Nederland had geen ambassade in Kigali en verhef het land pas in oktober 1990 tot de status *regional country*, wat inhield dat een bilaterale relatie zou worden onderhouden met Nederlands ontwikkelingsgeld.

Nederland onderhield een neutrale positie ten tijde van de genocide in 1994. De positie lag grotendeels in lijn met het beleid van andere grote donoren zoals de Verenigde Staten, hoewel Nederland daar andere motieven voor had. Nederland koesterde de toenadering tussen het Habyarimana-regime en het RPF in Arusha en putte hieruit hoop dat er een einde kon komen aan het gewapende conflict. De regering conditioneerde zijn ontwikkelingshulp dan ook aan de mate van progressie in de onderhandelingen. Toen door de aanslag op de president het geweld op Tutsi's in een stroomversnelling kwam steunde Nederland de reactie van de Europese Unie dat er een interventie moest komen om de moorden te stoppen.

---

⁹⁰ Douma, P. 'The Netherlands And Rwanda, a case study on Dutch Foreign Policies and Interventions in the contemporary conflict history of Rwanda'. Clingendael (2000).

Op het politieke niveau is de invloed van Nederland gedurende de crisis marginaal geweest. De Rwandese autoriteiten zijn in staat geweest de Nederlandse steun vrijwel constant veilig te stellen, ondanks dat het regime vaak betrokken was bij controversiële campagnes waar Nederland vanaf wist. Nederland was in die zin een neutrale partij die de kritische noot combineerde met persoonlijke sympathie en betrokkenheid door minister Pronk. Pronk's idee van „buying a place at the table”, doelend op de gedachte dat zolang steun werd gegeven, Nederland een relevante politieke actor zou zijn in Rwanda, werkte niet zoals gehoopt.

4.6 **Deelconclusie**

De teneur die na de Rwandese genocide ontstond was er één van gezamenlijke schuld en verantwoordelijkheid; de internationale gemeenschap heeft niet actief gehandeld om het geweld tegen de Tutsi's tot een einde te brengen. Opvallend is dat er in deze gezamenlijke boetedoening toch naar een aantal landen vaker wordt gewezen dan naar anderen. Waar de Verenigde Staten als militaire supermacht de gebeurtenissen in Rwanda veelal bagatelliseerde en voorstellen voor interventies strandden in de wirwar van bureaucratische belangen, speelden de Britten een schimmig spel waarin zij zich voordeden als onpartijdige en ongeïnformeerde speler, maar wel degelijk belangen hadden in Rwanda, getuige de actieve steun aan het RPF en de weerstand tegen uitbreiding van de VN-missie. Datzelfde geldt helemaal voor de Fransen, die door omvangrijke hulp aan de Hutu-regering na de koloniale overname een flinke stempel hebben gedrukt op het ontstaan van een voedingsbodem voor de genocide. Onder de vlag van humanitaire doeleinden is later *Operation Turquoise* van de grond gekomen, maar in het midden blijft of de Fransen hiermee inderdaad mensenlevens wilde redden. De Belgen leken vanwege hun historische banden en hun optimisme over de constructieve houding van de strijdende partijen, de genocide te zijn ingesleurd als noodzakelijke bemiddelaar. Direct na de brute moord op een tiental Belgische militairen besloot de regering zijn handen van de missie af te trekken, wat resulteerde in de definitieve escalering van de genocide. Nederland heeft vrijwel geen invloed gehad op het verloop van de genocide. Nu uit de analyse van vijf landen al blijkt dat er immens grote verschillen zijn is het niet verwonderlijk dat de internationale gemeenschap niet tot een eenduidige oplossing voor het conflict kon komen. De belangen lager zo ver uit elkaar dat een gezamenlijk optrekken uitgesloten leek, waardoor iedereen aan de zijlijn bleef toekijken.

5 Sociaal-economische belangen

Nu de politieke belangen van de vijf hier onderzochte landen bij de Rwandese genocide in kaart zijn gebracht, neemt het onderzoek voor dit moment enige afstand van de genocide als historische gebeurtenis en zal zich in dit hoofdstuk richten op de materiële kant van de bilaterale betrekkingen na de genocide; gefocust zal worden op het samenspel van de directe en soms tastbare onderlinge belangen en samenwerking. Na een korte introductie waarin de huidige economische situatie van Rwanda wordt geschetst, zal de analyse op twee sporen vervolgd worden. Er zal allereerst worden ingegaan op de directe handelsbetrekkingen met Rwanda, waarna vervolgens zal worden stilgestaan bij actuele ontwikkelingsprogramma's.

5.1 Stabiliteit en economische groei

Rwanda onder Kagame heeft ambities. Het kleine bergland investeert volop om de modernste dienstverlener van Afrika te worden. Het regime heeft hierin ook haast, want groei is nodig om demografische en etnische spanningen te voorkomen. „Zolang de economie blijft draaien, blijft de aandacht gericht op ontwikkeling.” Wat zijn nu eigenlijk de basale kenmerken van het land waar dit onderzoek al ruim veertig pagina's over gaat? Een verlate kennismaking.

Met 11,4 miljoen inwoners bedroeg het BBP van Rwanda anno 2013 \$7.4 miljoen, oftewel \$ 1500 per hoofd van de bevolking.⁹¹ Ondanks de bevolkingsgroei van 2.8% per jaar, welke behoort tot de hoogste ter wereld, is het besteedbaar inkomen van de Rwandezen bijzonder laag; meer dan 45% van de bevolking leeft in armoede. De middenklasse groeit fors maar blijft relatief klein. De economie van Rwanda is vooral afhankelijk van de landbouw, 90% van de bevolking is werkzaam in deze sector (32% van het BBP). Industrie neemt slechts 15% van het BBP in, met name door de omvangrijke mijnbouwindustrie. Voor industriële goederen is het land afhankelijk van invoer uit het buitenland, bijvoorbeeld voor machines en materialen voor de mijnbouw.⁹² De belangrijkste exportproducten voor het land zijn toerisme, thee, koffie en

---

⁹¹ Koninkrijk der Nederlanden - Nederlandse Ambassade Kigali, 'Rwanda: Informatie over Rwanda'. (2 juni 2015).

⁹² Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 'Marktenmerken Rwanda'. (2 juni 2015).

mineralen. Ondanks de nog in grote omvang aanwezige armoede heeft Rwanda zich na de genocide ontwikkeld tot een economische uitschieter in de regio. Twintig jaar na de genocide, waarna Rwanda lange tijd het toonbeeld van een deplorabele Afrikaanse staat was, staat het land inmiddels in de bovenste regionen van de grafieken met Afrikaanse groeistaten. Volgens een onderzoek dat, let op, de regering eerder dit jaar openbaar maakte is de armoede in vijf jaar gedaald van 57% naar 45% van de bevolking. Ondanks dat Rwanda in 2011 op de 166ste plaats van de *Human Development Index* van de VN stond, zal niemand ontkennen dat het land verbazingwekkend snel vooruitgaat.⁹³ Welke motoren gaan er schuil achter deze groei?

Volgens het ambitieuze regeringsplan *Vision 2020* moet Rwanda binnen twaalf jaar een land van middeninkomens zijn waarin concurrentie, economische groei en ontwikkeling centraal staan. Voor economische groei kan Rwanda niet bouwen op de delfstoffen; die zijn er te weinig en bovendien zitten de belangrijkste exportgewassen zoals koffie en thee aan hun plafond.⁹⁴ De Rwandese overheid stimuleert daarentegen ondernemers, bijvoorbeeld door belastingvoordelen, trainingen en bemiddeling bij leningen bij banken. „Het land heeft er veel meer aan als je een eigen bedrijf begint”, aldus Pixette Sayinzoga, topvrouw op het Rwandese Ministerie van Financiën. „Natuurlijk is het verstandig dat Rwanda inzet op het midden- en kleinbedrijf, want daar wordt werkgelegenheid geschapen.” De Rwandese regering heeft daarbij een duidelijk beeld van wat moet en wat mag. Zo wordt corruptie hard aangepakt, waarmee Rwanda hoopt aantrekkelijker te zijn dan buurlanden Oeganda en Congo. Ook is de bureaucratie bij het opzetten van een bedrijf drastisch teruggeschroefd en kan het meestal online worden afgedaan. In 2009 is het Rwanda Development Board (RDB) opgericht om buitenlandse investeerders aan te trekken en het Rwandese bedrijfsleven te stimuleren naar het eerder aangehaalde voorbeeld van de Aziatische tijgers. Hoewel een aantal barrières zijn verdwenen blijven de vestigingskosten voor bedrijven echter vaak hoog vanwege de slechte (regionale) infrastructuur en de verhoogde transportkosten. Ook wordt ingezet op de beginnende zakenman. Zijn imago wordt van overheidswege opgepoetst door een reeks van prijzen en ook hulporganisaties hebben de kleine ondernemer inmiddels omarmd. Oxfam Rwanda beweert dat „het besef is doorgedrongen dat de Rwandezers zich uiteindelijk door particulier initiatief zelf uit hun penibele financiële situatie moeten zien te werken”.

---

⁹³ W. Bossema. 'Rwanda: een arm land om jaloers op te zijn', *Volkskrant* - 26 april 2012

⁹⁴ African Development Bank, *Rwanda Bank Group Country Strategy Paper 2012-2016*. Oktober 2011.

5.2 **Verschuivingen in handelspartners en -producten**

De economische groei die vanaf de start van het presidentschap van Paul Kagame in 2000 is ingezet resulteerde in een aantal grote verschuivingen wat betreft de handelsrelaties van Rwanda met het buitenland. Om inzicht te verkrijgen in de sociaal-economische belangen van de vijf geselecteerde westerse landen in Rwanda is het noodzakelijk om te bezien in hoeverre deze verschuivingen ook de handelsrelaties tussen de vijf landen met Rwanda raken. Zoals gezegd bestaat Rwanda's export met name uit de handel in koffie, thee en mineralen zoals cassiteriet en coltan, alsook de grondstoffen ijzererts en tin. Vooral de opbrengsten uit koffie en thee zijn sterk afhankelijk de internationale markten, wat in 2002 gunstig uitpakte met een omzet van ruim \$ 18 miljoen dollar door een combinatie van een hoge afzet tegenover een hoge vraagprijs. Rwanda exporteerde in 2012 het meest naar buurlanden zoals Tanzania (21.9%) en Kenya (12.5%) gevolgd door China (9.2%), Maleisië (8%) en de Verenigde Staten (4.7%). De totale inkomsten uit export lagen naar schatting rond de \$755 miljoen dollar.⁹⁵ Daartegenover staat de vele maler omvangrijkere import naar Rwanda, naar schatting \$ 1.7 miljard dollar in 2009. De belangrijkste producten die worden geïmporteerd naar Rwanda zijn aardolie, staal, voedingsmiddelen, machines en industrie. Geïmporteerde goederen komen met name uit buurlanden Oeganda (13.7%) en Kenia (7.33%), maar ook uit China (12%), India (8%) en België (3.64%).⁹⁶ Als lid van de Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA) en de East African Community (EAC) bestaat een groot deel van Rwanda's import uit goederen uit landen van de COMESA en de EAC (zie ook tabel 1 op de volgende pagina).

Tabel 1 laat de recente verschuivingen in prioriteit van Rwanda naar import en exportregio's zien. Opvallende verschuivingen zijn de afname van zowel import als export van en naar Europa en de forse toename van import en export van en naar Azië. Hoewel de export naar Amerika stijgt neemt de import vanuit het continent af. Wat bovendien opvalt is dat Rwanda inderdaad sterk afhankelijk is van import van haar eigen continent; zowel de import vanuit de COMESA, EAC, alsook de import vanuit het gehele continent vormen een constante factor in de verder veelal fluctuerende tabel. Hieruit kan geconcludeerd worden dat Rwanda haar vizier steeds minder richt op Europa en in mindere mate Amerika; de kansen wat betreft handel lijken voor Rwanda vooral in Afrika zelf en in opkomend Azië te liggen.

---

⁹⁵ Economy Watch. 'Rwanda trade, exports and imports'. 10 April 2010.

⁹⁶ Alexander Simoes. 'The Observatory of Economic Complexity: Learn more about trade in Rwanda', (5 juli 2015).

■ **Tabel 1** Import en export naar regio en continent ⁹⁷

	2000	2005	2007	2009	2010
■ Regional Shares of Exports (% of total exports)					
Europa	65.7	45.1	36.7	27.9	25.9
Africa	10.4	9.3	5.3	21.6	9.0
America	8.4	9.4	5.3	10.7	16.6
Asia	13.3	31.7	36.7	34.6	40.3
SADC / EAC	4.4	9.6	6.2	23.0	8.2
■ Regional Shares of Imports (% of total imports)					
Europa	40.5	27.5	27.6	30.2	22.9
Africa	32.0	40.6	38.0	37.7	41.9
America	13.2	10.9	3.1	4.5	4.3
Asia	13.9	20.4	30.9	26.5	30.7
COMESA / EAC	39.9	62.0	49.5	48.5	38.0

Als we nu inzoomen op de handelsrelaties tussen Rwanda en de vijf geselecteerde cases zijn ook een aantal opvallende ontwikkelingen te constateren. Allereerst de betrekkingen met de Verenigde Staten die, ondanks de in 2012 getekende U.S.-Rwanda Bilateral Investment Treaty, worden gekenmerkt door een teruglopende handelsrelatie. Voor de Amerikanen is Rwanda namelijk (slechts) de op 180 na grootste handelspartner; in totaal werd er in 2013 voor \$25 miljoen naar Rwanda geëxporteerd en voor \$24 miljoen uit Rwanda geïmporteerd. Waar in 2010 nog voor ruim \$35 miljoen werd geëxporteerd aan Rwanda, liepen deze hoeveelheden in 2012 terug tot \$30 miljoen en in 2013 tot \$25 miljoen (-17.4%). De belangrijkste exportproducten vanuit de Verenigde Staten naar Rwanda zijn farmaceutische producten (\$12 miljoen), machinerie (\$5 miljoen) en overige medische producten (\$3 miljoen). De import vanuit Rwanda neemt een hardere vaart naar achter; met een teruggang van 26.6% in 2013 (\$24 miljoen) vergeleken met 2012 (\$31 miljoen). Rwanda was voor de Amerikanen de 154na grootste leverancier van geïmporteerde goederen; vooral specerijen, koffie en thee (\$17 miljoen) werden geïmporteerd. Te samen met de import van koffie importeerde de Verenigde Staten in totaal \$20 miljoen aan landbouwproducten vanuit Rwanda. De geconstateerde teruggang is er één van structurele aard. Hoewel uit tabel 2 blijkt dat de exacte aantallen import en export tussen Rwanda en de Verenigde Staten toenemen, in lijn liggend met de economische groei van Rwanda, neemt het percentage aandeel van de Verenigde Staten sterk af. Vooral de producten uit Rwanda lijken minder aantrekkelijk voor de Amerikanen.

⁹⁷ African Development Bank, 'Rwanda Bank Group Country Strategy Paper 2012-2016'. (2011).

Hetzelfde lijkt in mindere mate te gelden voor het Verenigd Koninkrijk; waar de hoeveelheid import en export toeneemt, loopt het percentage aandeel van de handel tussen Rwanda en de Britten geleidelijk af. Evenals de Amerikanen exporteren de Britten vooral farmaceutische goederen en industriële machinerie naar Rwanda, maar importeren zij, hoe kan het ook anders, thee en het metaal tin uit Rwanda. Opvallend is de uitschieter in export naar Rwanda in 2005. Hier is vooralsnog geen vinger achter te krijgen, behalve de constatering dat Tony Blair als Prime Minister persoonlijke belangen had in Rwanda en in dat jaar de rentestand in Rwanda een historische uitschieter omhoog maakte.⁹⁸

■ **Tabel 2** Verschuivingen in de handelsrelaties met de vijf westerse landen⁹⁹

	2000	2005	2010
■ Export Destinations of Rwanda (in million \$)			
United States	5.09 (9.12%)	8.14 (4.07%)	35.70 (4.7%)
United Kingdom	1.96 (3.51%)	15.80 (7.91%)	7.38 (0.98%)
France	3.10 (5.56%)	3.53 (1.77%)	7.21 (0.96%)
Belgium	3.84 (6.87%)	37.30 (18.67%)	22.90 (3.04%)
Netherlands	6.62 (11.86%)	5.10 (2.55%)	1.33 (0.38%)
■ Import Origins of Rwanda (in million \$)			
United States	18.50 (13.14%)	17.90 (3.42%)	43.60 (2.45%)
United Kingdom	5.46 (3.38%)	15.00 (2.86%)	33.50 (1.88%)
France	6.29 (4.47%)	15.90 (3.02%)	30.30 (1.70%)
Belgium	17.00 (12.09%)	43.50 (8.29%)	64.90 (3.34%)
Netherlands	4.66 (3.32%)	11.20 (2.13%)	29.80 (1.67%)

Ook de handelsrelatie tussen Frankrijk en Rwanda is aflopend; het percentage dat de Fransen exporteren aan Rwanda en importeren uit Rwanda neemt door de jaren heen geleidelijk af. Waar de export naar Rwanda een zeer gefragmenteerd beeld geeft bestaat de import uit meer dan 85% uit koffie. Opmerkelijk detail is dat Frankrijk als voormalig kolonisator van Rwanda, bijvoorbeeld in vergelijking met België, relatief weinig handel bedrijft met haar voormalige kolonie. Zelfs in verhouding tot andere Europese landen eindigen de Fransen regelmatig in de onderste regionen. Zo exporteert Rwanda in 2012 meer goederen naar Estland dan koffie en overige grondstoffen naar Frankrijk.

⁹⁸ N.A. 'Trading Economics - Rwanda Interest Rate', < <http://www.tradingeconomics.com/rwanda/interest-rate>>

⁹⁹ Alexander Simoes. 'The Observatory of Economic Complexity: Learn more about trade in Rwanda', (5 juli 2015).

België lijkt daarentegen als voormalig kolonist een trouwe handelsrelatie met Rwanda te onderhouden en is al jaren zowel de belangrijkste Europese exporteur van goederen naar Rwanda als de belangrijkste importeur van Rwandese koffie. Als gevolg van de economische crisis daalde de export naar Rwanda, maar vanaf 2012 werd het herstel in gezet dankzij een toename in de uitvoer van machines en transportmaterieel. De ontwikkeling van de Belgische import van goederen uit Rwanda wordt traditioneel sterk beïnvloed door de internationale koers van plantaardige producten.¹⁰⁰ Hoewel ook het aandeel van de handel met België afneemt, blijft deze vergeleken met de andere westerse landen relatief hoog. Nederland is vergeleken met de andere vier landen een relatief kleine handelspartner en deze relatie lijkt zoals de constateerde trend af te nemen; alhoewel de import van producten uit Rwanda anno 2000 opvallend genoeg wel het hoogst was op Duitsland na. Waar zoals in de meeste gevallen voor een groot deel koffie werd geïmporteerd, exporteerde Rwanda in 2000 ook veel bloemen naar Nederland. In de loop van de jaren is het percentage koffie uit Rwanda afgenomen en zijn het vooral bloemen en overige plantaardige producten die de handelsrelatie tussen Nederland en Rwanda kenmerken.¹⁰¹

5.3 **Ontwikkelingsprogramma's in Rwanda**

Het tweede spoor om iets te kunnen zeggen over de sociaaleconomische belangen van de vijf westerse landen in Rwanda betreft de mate van afhankelijkheid door ontwikkelingshulp en daaraan gerelateerde programma's. Waar gedurende de Koude Oorlog het instrumentele gebruik van het brede begrip *ontwikkelingshulp* regelmatig werd ingezet als middel voor het strategisch buitenlands beleid van een land, heeft ontwikkelingshulp anno 2015 eerder een ethisch karakter, veelal gestoeld op westerse idealen zoals rechtvaardigheid en vrijheid. Hierbij staan mensenrechten hoog op de ontwikkelingsagenda.¹⁰² Dat betekent ondermeer dat landen strenge voorwaarden stellen aan de invulling van de ontwikkelingshulp; westerse belastingbetalers (lees: stemmers) staan immers niet toe dat hun geld, in tijden van bezuinigingen in eigen land, wordt geïnvesteerd in corrupte en onwettige regimes. Post-genocide Rwanda vormt één van de lastigste dilemma's voor westerse donorlanden.

---

¹⁰⁰ Agentschap voor buitenlandse handel. 'Handelsbetrekkingen België met Rwanda'

¹⁰¹ Rijksdienst voor ondernemend Nederland. 'Handelscijfers Nederland – Rwanda'

¹⁰² Omar.S. Mcdoom. 'To Aid, or Not to Aid? The Case of Rwanda', *United Nations University*, 29 April 2014.

Ook de vijf westerse landen in dit onderzoek lijken te worstelen met dit vraagstuk. De internationale zorgen over de mensenrechtenschendingen, de beperkte politieke vrijheid en de betrokkenheid van het huidige regime bij de oorlog in buurland Congo staan in schril contrast met de economische groei, de forse armoede reductie en de creatie van een aantrekkelijk investeringsklimaat die onder het huidige regime zijn ingezet. Bovendien worden de vertegenwoordigers van de regerende partij nog steeds vaak gezien als de helden die, waar de rest van de wereld er naast stond maar niets deed, een einde hebben gebracht aan de genocide.¹⁰³ De donorlanden staan voor een dilemma dat minister Ploumen van Ontwikkelingssamenwerking in de inleiding treffend duidde als; „kiezen we voor veroordelen of helpen?” Uit tabel 3 valt in ieder geval op te maken dat de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, België en Nederland lijken te kiezen voor helpen. Rwanda is in die zin dus sterk afhankelijk van de financieel steun uit het Westen. Opvallend is de positie van Frankrijk, die in 2012 (slechts) \$8 miljoen aan hulp uitgaf.

■ **Tabel 3** Ten Donors of gross ODA (2011-12 average)¹⁰⁴

	Country / Organization	US \$ Dollar
1	International Development Association (IDA)	195
2	United States	169
3	Global Fund	137
4	United Kingdom	101
5	EU Institutions	92
6	African Development Fund (AfDF)	68
7	Belgium	65
8	Netherlands	42
9	Germany	40
10	Japan	29
...	...	...
18	France	8

Het feit dat vier van de vijf westerse landen behoren tot de grootste donoren aan Rwanda betekent niet dat zij zonder condities geld sturen richting het Afrikaanse land. De landen stellen namelijk prioriteiten in de besteding van het ontwikkelingsgeld, vaak in lijn liggend met die thema's waarin het land expertise of eigen belangen heeft.

¹⁰³ Mcdoom 2014, 'To Aid, or Not to Aid?' (zie noot 102).

¹⁰⁴ Organization for Economic Co-operation and Development. 'Aid Statistics, Recipient Aid at a glance; Rwanda 2011-2012' (3 juli 2015).

Uit tabel 4 blijkt dat de grootste donoren van Rwanda, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, zich met name richten op de thema's die de economie vooruit lijken te stuwen, zoals werkgelegenheid, landbouw, educatie, sociale zekerheid en gezondheid; iets waar zij als belanghebbenden in Afrika zeker profijt van kunnen hebben. Kleinere donoren geven financiële steun eerder uit aan de sectoren waarin zij zelf het meeste expertise hebben en waaraan ze veel belang hechten. Zo geven zowel Nederland als België financiële steun aan decentralisatieprogramma's om lokale besturen te ondersteunen en richten zij zich op de opbouw van een goed functionerend rechtssysteem. De politieke terughoudendheid na de gebeurtenissen in 1994 resulteert in een relatief kleine bijdrage vanuit Frankrijk; naast het sluiten van een recente energiedeal met Rwanda lijken de Fransen zich te richten op met name sociale programma's waaronder sport en cultuur.¹⁰⁵

■ **Tabel 4** Donor division of labour: Rwanda 2010¹⁰⁶

	Education	Health & Population	Social Protection	Employment	Youth, Sports & Culture	Transport & ICT	Energy	Water & Sanitation	Agriculture	Forestry & Environment	Decentralization / CDF	Justice, Law & Order
Belgium	S	X					X				X	S
Canada	S								X			
Germany	X	S		X							X	
Japan	X					S	S	X	X			
Netherlands	S						X				X	X
Sweden			X							X		X
United Kingdom	X	S	X						X			
United States		X		X					X			
Switzerland		X									X	
France					X		X					
Austria							X					
Luxembourg		X										

- X represents donor division of labour
- S represents silent partnerships

¹⁰⁵ Edmund Kagire. 'Rwanda, France to sign a 3.3m energy deal', *The New Times Rwanda*. 22 September 2010.

¹⁰⁶ African Development Bank, "Rwanda Bank Group Country Strategy Paper 2012-2016". Oktober 2011

De Wereldbank ondersteunt een groot aantal lopende projecten in Rwanda waarin ook westerse donorlanden participeren. Een aantal voorbeelden zijn het Electricity Access Project, ondersteund door de *Nordic Development Fund*, Nederland en sinds 2010 dus ook Frankrijk, het *Demobilization and Reintegration Project*, waaraan Zweden, Duitsland en wederom Nederland verbonden zijn, en ten derde het *Land Husbandry, Water Harvesting and Hillside Irrigation Project*, waar Canada en de Verenigde Staten in participeren.¹⁰⁷ Er zijn bovendien een groot aantal hulporganisaties in Rwanda actief, waaronder Cordaid en Oxfam-Novib. Zij krijgen veelal subsidie uit medefinancieringsstelsels, bedoeld voor particuliere non-profitorganisaties die zich in ontwikkelingslanden richten op structurele armoedebestrijding.¹⁰⁸

Zowel de westerse donoren als Rwanda zelf streven ernaar om de afhankelijkheid van buitenlandse steun in de toekomst af te bouwen, welke op dit moment tussen de 30 en 40% van de totale inkomsten van Rwanda ligt. Het optimisme maakt echter snel plaats voor kritiek, want Rwanda's economische groei blijkt sterk verbonden met de ontwikkelingshulp. Fluctuaties in de steun, bijvoorbeeld door de economische crisis of door spanningen in buurland Congo, resulteerde vrijwel direct in een stagnering van de Rwandese economie. Om de afhankelijkheidsrelatie van Westerse donoren succesvol af te bouwen en de groei te continueren moet Rwanda dus op zoek naar compenserende financiële middelen.¹⁰⁹

5.3 Deelconclusie

Het aandeel dat het Westen speelt in Rwanda's import en export neemt al jaren af; het economische wonder in Centraal-Afrika richt zich meer op haar eigen continent en opkomende economieën in Azië. België vormt hierin een kleine uitzondering. Hoewel op andere plekken wellicht meer valt te verdienen, moet Rwanda niet voorbij gaan aan het feit dat zij wat betreft ontwikkelingshulp sterk afhankelijk is van een aantal westerse donoren, zoals de VS en de UK. Fluctuaties in deze steun bewijzen des te meer de kwetsbaarheid van een opkomende economie in een onstabiele regio. Rwanda moet op zoek naar de juiste balans wat betreft haar afhankelijkheid van het Westen; zowel in ontwikkelingshulp als in handel.

---

¹⁰⁷ The World bank. 'Overview Rwanda programme's and partners', (2014)

¹⁰⁸ Rijksoverheid. 'Betrekkingen Nederland – Rwanda – Ontwikkelingsrelatie'. 2015

¹⁰⁹ The World bank. 'Overview Rwanda – Context' (2014).

6 Welk beleid is gepast?

Het hoofdstuk waarin de historiografie van de genocide wordt uiteengezet begon met een weergave van de inwoners van Rwanda; een traditioneel in zichzelf gekeerd landbouwvolk in een bergachtig gebied dat van nature een afkeer heeft tegen de buitenwereld. Combineer deze karaktertrek met het falen van de internationale gemeenschap om een halt toe brengen aan de genocide die het land vier maanden in zijn greep hield en het resultaat is een tegendraadse en afstandelijke overheid die zich zo zelfredzaam als mogelijk opstelt.¹¹⁰ Rwanda wilde haar zaken voortaan meer dan voorheen zelf regelen en daarbij hoorde ook een nieuwe strategie wat betreft de betrekkingen tussen Rwanda en haar bondgenoten uit het Westen. Nu in de vorige twee hoofdstukken de knelpunten in de bilaterale betrekkingen tussen Rwanda en het Westen in kaart zijn gebracht, zal dit hoofdstuk zich specifiek focussen op de nasleep van de genocide. Hoe zijn de huidige verhoudingen tussen het Westen en Rwanda en in hoeverre heeft de nasleep van de genocide daarin een rol gespeeld? Hoe is er bijvoorbeeld omgegaan met de schuldvraag en welke benaderingswijze passen de vijf landen toe op Rwanda; kiezen zij voor toenadering en verlokking of voeren zij eerder druk uit op het regime?

5.1 Zoektocht naar morele verantwoordelijkheid

Het falen van de internationale gemeenschap om de genocide te stoppen wordt tot op heden gezien als één van de grootste schandalen van de twintigste eeuw. Er was namelijk niets geheim aan de genocide; er waren geen geblindeerde treinen of beschutte kampen; iedereen kon via de openbare haatradio vernemen dat er werd opgeroepen om te moorden. Definitief bewijs bereikte echter pas laat de VN-veiligheidsraad; welke direct besloot tot het instellen van een comité van experts die de omvangrijke hoeveelheid bewijsmateriaal moest beoordelen. Het interim rapport verscheen in oktober van dat jaar met als belangrijkste conclusie dat ondanks beide partijen in het gewapende conflict schuldig waren aan grove mensenrechtenschendingen, het bewijs tegen de extremistische Hutu's onafwendbaar was.

---

¹¹⁰ Robert. E. Gribbin. *In the Aftermath of genocide. The U.S. Role in Rwanda*, New York. 2005.

De uitroeiing van Tutsi's en gematigde Hutu's bleek een maanden van te voren geplande exercitie, bijvoorbeeld uit de het feit dat op voorhand radicale propaganda werd verspreid en milities in trainingskampen werden getraind om de Tutsi-minderheid te vermoorden. Het RPF had al in mei 1994 gevraagd om een internationaal tribunaal om de schuldigen te straffen; „Alleen arrestaties konden de cyclus van geweld eindigen“. Het duurde echter tot 8 november totdat de Veiligheidsraad instemde met het oprichten van een dergelijk tribunaal.¹¹¹

Omdat veel vragen onbeantwoord bleven in de jaren na de genocide besloot Kofi Annan, secretaris-generaal van de VN, in 1999 een onafhankelijk onderzoek in te stellen om de daadwerkelijke feiten over de genocide op tafel te krijgen. Het eindrapport dat negen maanden later verscheen beschuldigde in principe iedereen: de toenmalige secretaris-generaal Boutros Ghali, zijn secretariaat, de VN-veiligheidsraad en ook alle lidstaten (!) van de VN waren verantwoordelijk voor het uit de hand lopen van etnisch geweld in Rwanda. Het achterwegen blijven van diplomatieke daadkracht en het onvermogen om een goed beeld te krijgen van wat er zich afspeelde in Rwanda maakte de secretaris-generaal en de Veiligheidsraad mede verantwoordelijk voor de genocide. Niemand zal weten hoe een mogelijke humanitaire interventie had uitgepakt. Indien deze zou zijn mislukt zouden de instituties die het besluit hadden genomen alsnog verantwoordelijk worden gehouden. Hoewel politici vastbesloten leken om (casualty-free) te interveniëren, werd door het gebrek aan publiek bewustzijn en inadequate aandacht van de pers, het risico niet genomen. Een groot aantal wereldleiders en andere invloedrijke betrokkenen zijn vanaf 1995 naar Rwanda gekomen om hun medeleven te tonen met de slachtoffers en het falen van de internationale gemeenschap te erkennen. Bij deze publieke verontschuldigen werd zelden ingegaan op de tekortkomingen van het betrokken land of de organisatie zelf; specifieke details over de handelingswijze gedurende de Rwanda werden vermeden en er werd vaak verwezen naar de collectieve onwetendheid van de internationale gemeenschap. Dezelfde individuen die de daders van de genocide wilde veroordelen middels een internationaal tribunaal waren niet bereid om het werkelijke verhaal te vertellen waarom zij niet hebben geprobeerd de genocide te stoppen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de gemáakte excuses van deze omstanders, zowel het zittende regime als de Rwandezen zelf vrijwel onberoerd raken.¹¹²

---

¹¹¹ Melvern 2000, *'A people betrayed'*, (zie noot 10), pp. 228.

¹¹² Michael Barnett. *'Eyewitness to a Genocide; The United Nations and Rwanda'*, Cornell University Press, (2002).

Toch lijken een aantal lidstaten beter weg te komen met hun excuses en sluiert van onwetendheid dan andere, met name de niet-permanente leden van de Veiligheidsraad met uitzondering van België vanwege haar historische betrokkenheid. De werkwijze voor alle lidstaten is dat zij voor essentiële informatie en updates afhankelijk zijn van het Secretariaat van de VN. Met name inlichtingendiensten van niet-permanente leden beschikten vaak niet over voldoende capaciteit om alle informatie van een bepaalde situatie bij te houden. De toenmalige secretaris-generaal Boutros-Ghali hield wat betreft Rwanda echter veel informatie achter en kreeg achteraf dan ook een berg kritiek over zich heen. Met name omdat hijzelf beweerde alles in werking had gesteld om de problemen in Rwanda op te lossen en de schuldvraag maar wat graag doorschoof naar andere actoren. Excuses kwamen er vanuit zijn kant nooit, terwijl het problematische optreden van de secretaris-generaal wel degelijk effectieve besluitvorming heeft tegengewerkt. Als gevolg hiervan leek er zich een wolk van wantrouwen rondom de permanente leden te vormen, omdat ook zij over voldoende informatie beschikte en toch weigerde om effectief in te grijpen.¹¹³

5.2 Een vlucht naar voren

De Rwandese genocide wordt gezien als een zwarte bladzijde in het presidentschap van Bill Clinton. Leiderschap en enig gevoel van verantwoordelijkheid leken volgens senator Paul Simon te ontbreken en ook werd de genocide vaak gebagatelliseerd en werden plannen van de VN om te interveniëren belemmerd. Hoopvolle initiatieven strandde bovendien in The Pentagon chop. Het wordt de Amerikanen nog regelmatig verweten dat zij de internationale gemeenschap middels ondoordacht beleid en een te snelle terugtrekking uit Rwanda hebben meegesleurd in het onjuist handelen tijdens de crisissituatie. John Shattuck, assistent Secretary of State, was één van de weinige voorstanders van een humanitaire interventie binnen de regering, maar erkende als snel dat „by the time the genocide had run its course, and people had realized what a total disaster and failure it was not to do something about it, there was some degree of guilt.” Schuld bekennen was geen optie, de aandacht moest gaan naar het delen van een bredere collectieve verantwoordelijkheid en gezamenlijke schuld.¹¹⁴

---

¹¹³ Barnett 2002, *'Eyewitness to a Genocide'*, (zie noot 112), pp. 155-162.

¹¹⁴ Cohen 2007, *'One Hundred Days Of Silence'*, (zie noot 49).

Iedereen wist vanaf een vroeg stadium namelijk wat er gaande was in Rwanda; ook binnen de Amerikaanse regering. De eerste verklaring werd in december 1997 gegeven door Secretary of State Madeleine Albright. Clinton gebruikte in zijn speech tijdens een bezoek aan Kigali in 1998 een *mea culpa* excuus om de individuele verantwoordelijkheidsvraag te ontwijken:

„All of the World there were people like me sitting in offices day after day, who did not fully appreciate the depth and speed with which you were being engulfed by this unimaginable terror. The international community must bear its share of responsibility for this tragedy. We did not act quickly enough after the killing began ...we did not immediately call these crimes by their rightful name, genocide. Never again must we be shy in the face of the evidence.”

De gemaakte excuses duiden op de algemene aanvaarding dat er fouten zijn gemaakt in Rwanda. Met name het niet meenemen van de CDR-partij in de Arusha onderhandelingen en het terugtrekken van de UNAMIR-missie worden vooral in Amerika als pijnlijke fouten beschouwd die misschien de genocide niet hadden kunnen voorkomen, maar wellicht wel temperende invloed hadden kunnen hebben op de intensiteit van het geweld. Hoe paradoxaal ook speelde na 1994 de schuldvraag in de Verenigde Staten minder sterk dan bij haar Europese bondgenoten. Robert Gribbin (2005) verklaart deze status door een combinatie van factoren waarbij hij de overtuiging van de zittende RPF regering dat de Amerikanen een positieve en onpartijdige rol hadden gespeeld tijdens de Arusha-onderhandelingen, als de belangrijkste ziet. De Verenigde Staten werden niet gelinkt aan het voormalige Habyarimana regime en waren bovendien niet historisch verantwoordelijk voor de etnische verdeeldheid. De nadruk ging uit naar de constructieve en oplossingsgerichte houding van de Amerikanen tijdens de onderhandelingen en dus niet met wie er wel en niet werd onderhandeld.¹¹⁵

In de afwezigheid van haar westerse bondgenoten namen de Amerikanen na de genocide een vlucht naar voren. Binnen mum van tijd werden grote humanitaire- en ontwikkelingsprogramma's opgestart en werd een klein militair hulpprogramma hervat, welke door Rwanda werd gezien als definitieve legitimatie van het nieuwe regime Kagame. De Verenigde Staten consolideerde zo haar positie, toegang en invloed tot Rwanda. De bilaterale betrekkingen bovendien werden bovendien versterkt door het samenvallen van nationale

---

¹¹⁵ Gribbin 2005, 'In the Aftermath of genocide', (zie noot 110).

belangen. Het Amerikaanse beleid was immers gebaseerd op wederopbouw, re-integratie van vluchtelingen en het veroordelen van genocidenplegers. De Amerikanen wilde dat de Rwandezes de tragedie achter zich lieten en zich gingen richten op een toekomst waarin welvaart en zelfredzaamheid centraal stonden. Binnenlandse vrede, politiek pluralisme en beveiligde grenzen moesten daartoe bijdragen. Met een sterke en welvarende partner in Centraal-Afrika hoopte de Amerikanen naast een trouwe bondgenoot ook een strategische partner te vinden in de vredesonderhandelingen in de regio.¹¹⁶ De Verenigde Staten hebben immers een lange historie wat betreft diplomatieke, economische en militaire relaties met het Grote Merengebied waar naast Rwanda ook Burundi, Oeganda, Kenia en Congo behoren. De Amerikaanse overheid heeft de afgelopen jaren bijvoorbeeld miljoenen geïnvesteerd in de regio; van steun aan de United Nations Organization Stabilization mission in the Democratic Republic of Congo (MONUSCO) tot economische ontwikkelingshulp aan Rwanda. Met name de instabiele situatie in Congo baart de Amerikanen zorgen. Haar bemoeienis op politiek niveau resulteert namelijk in een sterk anti-Amerikaans sentiment onder de Congolese bevolking. Waar de Amerikanen wellicht niet verantwoordelijk worden gehouden voor de genocide, worden zij wel als de drijfveer gezien achter de instelling van de huidige Rwandese en Congolese regimes die de mensenrechten op grote schaal schenden en bovendien vrijwel continu met elkaar in conflict zijn. Vrede en ontwikkeling in Oost-Congo kan volgens de Amerikanen alleen bewerkstelligd worden middels een politiek model waarin Rwanda als economische motor in de regio een schaduwrol speelt. „Het is onbegonnen werk om humanitaire hulp en handhavingmiddelen naar de regio te sturen zonder eerst de oorzaken van de huidige crisis aan te pakken, waaronder het vluchtelingenprobleem.”¹¹⁷

Bewerkstelligen van vrede in de regio is dus zowel voor Rwanda als voor de Verenigde Staten van groot belang. Het recent opnemen van Rwanda als één van de zes Afrikaanse partners in een nieuw opgezet African Peacekeeping partnership lijkt een logische stap hiertoe.¹¹⁸ Toch is er ook kritiek op de wijze waarop de Amerikanen toenadering zoeken tot Rwanda, met name op het gebied van mensenrechten en de beperkte politieke vrijheid. Hoewel het huidige RPF regime de Amerikanen zo goed als vrijpleit van verantwoordelijkheid voor de genocide,

---

¹¹⁶ Gribbin 2005, *'In the Aftermath of genocide'*, (zie noot 110).

¹¹⁷ Aaron Hall. *'Rwanda's Long Shadow U.S.-Rwandan Relations and a Path Forward in Eastern Congo'*, (2012).

¹¹⁸ Joann Weiner, 'Does Rwanda's economic prosperity justify president Kagame's political repression?', *The Washington Post*, 13 augustus 2014.

bekritisieren de Amerikaanse media en ontwikkelingsorganisaties de wijze waarop het regime zowel in het verleden als ook vandaag de dag opereert. De strategische en economische belangen lijken voor de beleidsmakers in Washington echter prioriteit te hebben; Rwanda wordt vaak gezien als een rolmodel voor de wederopbouw na een intern conflict. De recente culturele omslag van het Frans naar het Engels bevordert des te meer de toenadering tot de Angelsaksische landen. Omdat Rwanda en de Verenigde Staten elkaar strategisch gezien nodig hebben zou het onverstandig zijn om met modder naar elkaar te gaan gooien of problemen uit het verleden te benoemen. Zoals Obama onlangs speehte tijdens de herdenking van de genocide moet de relatie gebaseerd zijn op „a partnership to help prevent such atrocities and advance dignity and peace for all.”¹¹⁹

5.3 **Bouwer van post-genocide Rwanda**

De bilaterale betrekkingen tussen Rwanda en het Verenigd Koninkrijk zijn na de genocide versterkt. Omdat de Britten voor de genocide geen belangrijke (historische) actor waren in het Afrikaanse land, positioneerde de Britse overheid zich na de genocide als kritische vriend en de grootste bilaterale donor van Rwanda. Pottier en Browne benadrukken dat de RPF-regering vanaf 1994 juist de relaties aanmoedigde met staten die voor de genocide amper betrokken waren met Rwanda, waaronder het Verenigd Koninkrijk.¹²⁰ De Britten hebben volgens de auteurs de afgelopen twintig jaar enorm veel geïnvesteerd in Rwanda, zowel financieel, politiek-strategisch als symbolisch. De ironie is volgens hen echter dat de Britten Rwanda meer nodig hebben dan andersom. De continue behoefte om bevestiging te zoeken voor de vraag in hoeverre ontwikkelingshulp aan Rwanda nu nog effectief is en de wijze waarop Rwanda continu afwijkt van “het rechte pad” resulteert in kopzorgen voor de Britten; het publiekelijk uiten van kritiek ligt politiek te gevoelig en wordt gezien als beschamend.¹²¹ Browne beschrijft de relatie dan ook als een typisch voorbeeld van „jousting field for donor influence”, doelend op de gretigheid van internationale actoren om na het falen van de internationale gemeenschap om de genocide te stoppen, omvangrijke hulpprogramma’s op te zetten. De context waarbinnen deze door de Britten zijn opgezet is echter uniek.

---

¹¹⁹ The White House, ‘Statement by the President on the 21st Anniversary of the Genocide in Rwanda’, 7 April 2015.

¹²⁰ J. Pottier, *Reimagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press (2002) en S. Browne, ‘Aid and Influence: Do Donors Help or Hinder?’, Londen (2006).

¹²¹ Danielle Beswick, ‘Aiding State Building and Sacrificing Peace Building? The Rwanda–UK relationship.’ *Third World Quarterly* 32, (2011).

In samenwerking met de Amerikanen ontwikkelde ook de Britten begin jaren negentig een omvangrijk inlichtingennetwerk in het Grote Merengebied. De relaties met onder andere Oeganda maakte het voor de Britten noodzakelijk om op de hoogte te blijven van de gebeurtenissen in de regio. Door de aanwezigheid van deze uitgebreide inlichtingendienst beschikte de Britten al snel over gedetailleerde informatie. Informatie over de omvang van het geweld in Rwanda, maar ook over de rol van het RPF en de Oegandese regering hierin. Evenals in de Verenigde Staten resulteerde het besluit om ondanks alle informatie niet in te grijpen tot een golf van verklaringen en excuses van diplomaten en leden van de Britse regering. Vaak gehoord was de verklaring dat de belangen van de Britse regering elders in de wereld lagen en de informatie over de genocide beperkt was.¹²² Sir Douglas Hurd, minister van Buitenlandse Zaken ten tijde van de genocide, schreef in zijn memoires: „We acted throughout in good conscience, though that in itself is not itself a justification for particular decisions. We made mistakes.”¹²³ Bij beide verklaring zijn vraagtekens te zetten, want naast de informatievoorziening door de Britse inlichtingendienst in samenwerking met de Amerikanen, lagen de politiek-strategische belangen ook wel degelijk in de regio. Denk bijvoorbeeld aan de rivaliteit met de Fransen of de militaire betrokkenheid in Oeganda.

De Britse regering probeerde achteraf op tal van manieren onder haar verantwoordelijkheid om in te grijpen uit te komen. Benadrukt werd dat Rwanda primair een Afrikaanse verantwoordelijkheid was, het om een burgeroorlog ging en dat men na Mogadishu moest waken voor de gevolgen van inmenging in een intern conflict. De regering presenteerde aan het parlement bovendien dat de UNAMIR-missie niet effectief was waarmee de kracht van het mandaat voor de vredesmissie afnam. Verzoeken voor deelname aan UNAMIR II werden afgewimpeld en bovendien werd het woord genocide lange tijd vermeden. De Britse besluitvorming over Rwanda vond niet plaats binnen de kaders van het internationale recht of het VN-Handvest, maar hadden volgens Hazel Cameron eerder neokoloniale grondslagen. Voormalig koloniale machten Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk probeerde volgens haar beide hun „machtspositie in de regio te versterken”, waarbij de Britten sterk gedreven werden door het beleid uit Washington. Volgens Cameron bleef deze culturele, politieke en economische rivaliteit zowel voor, tijdens als na de genocide bestaan.¹²⁴

---

¹²² Hazel Cameron. *Britain's Hidden Role in the Rwandan Genocide - The Cat's Paw*. Routledge New York. (2013).

¹²³ D. Hurd. *Memoires*. London: Abacus. 2004. p 493.

¹²⁴ Hazel Cameron. *Britain's Hidden Role in the Rwandan Genocide - The Cat's Paw*. Routledge New York. (2013).

Na de genocide is de militaire samenwerking met Rwanda aangehouden. Het Britse leger traint nog steeds Rwandese troepen en geeft ze strategische en tactische advies, bijvoorbeeld wat betreft de betrokkenheid van het RPF bij het conflict in Oost-Congo. Tijdens een ontmoeting tussen de Chief of the General Staff, Sir Richard Dannatt, en Kagame in 2009 werden een aantal actuele onderwerpen betreffende regionale veiligheid besproken. Dannatt onderstreepte nogmaals de onvoorwaardelijke Britse steun aan Rwanda: „We fully support what you are doing in securing peace and stability for this region, especially considering the negative influences in the Eastern part of Congo which pose a security threat to Rwanda.” De steun aan het RPF en zijn leiders, die door velen waaronder Waugh (2004) worden getypeerd als „skilful masters of public relations and the art of disinformation” heeft zeker bijgedragen aan de verwerving van internationale legitimiteit en respect die het regime de afgelopen jaren steeds meer heeft gekregen.¹²⁵

Daadkrachtig leiderschap wordt zowel door de Britten als door Kagame’s regime beschouwd als dé motor van Rwanda’s economische prestaties en eventuele toekomstige hervormingen. Beide partijen lijken belang te hebben bij een instandhouding van het huidige RPF-regime. Wat het Britse beleid na de genocide dan ook kenmerkt is een vrijwel continue vriendschap tussen de politiek leiders van het Verenigd Koninkrijk en Paul Kagame. Ook bij de relaties waarin het contact minder persoonlijk was valt een sterke pro-Rwandese koers op, bijvoorbeeld bij het UK Department for International Development (DFID) die het regime beschrijft als „The champions for change in the new regime, by virtue of the path they had to take to gain power, have a characteristic zeal and drive for achieving the country’s goals.” Clare Short, voormalig minister van Ontwikkelingssamenwerking, lobbyde in de jaren na de genocide bovendien flink om de ontwikkelingshulp aan Rwanda op te schroeven met als argumentatie dat de internationale gemeenschap dat aan het land verschuldigd. Ook Tony Blair moet zeker genoemd worden als voorbeeld, want zoals uit de inleiding bleek onderhoud de voormalig Prime Minister een sterke vriendschap met Kagame. Kagame wordt door Blair gezien als een „visionaire leider” en Blair veegt daardoor maar wat graag forse kritiek op het regime van tafel; ookal is deze zeer gezaghebbend zoals het rapport van de VN. Belangeloos zijn Blair (en vrijwel alle anderen) overigens zeker niet, want zijn liefdadigheidsorganisatie Africa Governance Initiative (AGI) startte in 2008 niet geheel verrassend in Rwanda.¹²⁶

---

¹²⁵ Waugh 2004. ‘Paul Kagame and Rwanda’, (zie noot 20).

¹²⁶ C. McGreal, ‘Tony Blair defend support for Rwandan leader Paul Kagame’, *The Guardian* – 31 december 2014

Het belang van de instandhouding van Kagame als leider van Rwanda staat in schril contrast met de eerder aangehaalde kopzorgen over het binnenlandse beleid van het RPF. De optimistische, kritiekloze en soms wellicht bagatelliserende toon van de jaren na de genocide houdt echter aan. Onlangs verdedigde David Cameron de steun van £16 miljoen pond aan Rwanda door het regime en zijn leider een „role model for development” te noemen en wat betreft mensenrechten enkel „eerlijk en stevig” met Kagame te gaan praten over de verdenkingen.¹²⁷ Het werd een zwaar debat voor de Prime Minister. Ook de Rwandese betrokkenheid in Oost-Congo wordt door de Britse regering gedoogd. Er lijkt hoe dan ook niets te wijken voor de onvoorwaardelijke steun van de Britten voor Rwanda. De Britten werden als grootste donor na 1994 dan ook vaak gezien als de bouwer van post-genocide Rwanda; zowel economisch, politiek-strategisch als militair. Het besluit van het (engels sprekende) RPF-regime om in 2007 de voertaal van Rwanda te wijzigen van het Frans naar het Engels moet voor de Britten dan ook als een absolute bezegeling op de vele investeringen worden ervaren en zal bovendien voelen als een steek onder water richting de Fransen.¹²⁸

5.4 **Aanval als beste verdediging**

De band tussen Rwanda en Frankrijk is na de genocide en het instellen van het Angelsaksisch georiënteerde RPF-regime bekoeld geraakt. De Fransen werden door Kagame verdacht van betrokkenheid bij de genocide door de continue steun aan het Hutu-regime dat een genocide op de Tutsi's zou hebben geforceerd en waren bovendien verantwoordelijk voor het omstreden Operation Turquoise. Daarnaast hadden de Fransen tegengewerkt in het bewerkstelligen van vrede in het land; bijvoorbeeld in Arusha waarbij ze weerstand boden tegen het initiatief om Tutsi-vluchtelingen uit buurlanden geleidelijk op te nemen in Rwanda. Mitterrand, van 1981 tot 1995 als president eindverantwoordelijk voor het Franse beleid, kreeg de meeste schuld toegewezen. Hij had tussen 1990 en 1993 immers Operation Noroît ingesteld die de Hutu-regering ondersteunde in het onderdrukken van het (naar Oeganda gevluchte) RPF. Mitterrand zag Rwanda als een essentiële schakel in het bewerkstelligen van de eerder aangehaalde Francophone zone en moest daarom kosten wat kost ondersteund blijven.¹²⁹

---

¹²⁷ Jason Groves. *Cameron forced to defend £16m aid to 'role model' Rwanda awarded just hours after UN attacked regime.*

¹²⁸ Chris McGreal. 'Why Rwanda said Adieu to French' - *The Guardian*. 16 Januari 2009.

¹²⁹ Wallis, A. 2006. *Silent Accomplice, the Untold Story of France's Role in the Rwandan Genocide*, pp. 200-201

Om de kritiek te weerleggen is de aanval de beste verdediging, moet de Franse president gedacht hebben. Mitterrand verdedigde Turquoise stellig door te beweren dat de Fransen met de missie een tweede genocide, één waarin het RPF duizenden Hutu's zouden kunnen vermoorden, hebben voorkomen. Mitterrand was er na de genocide op gebrand om de nieuwe Rwandese (Tutsi)regering te raken, en wel op de enige plek waar zij nog bloedde, namelijk op financieel gebied. Ministeries en overheidsgebouwen werden in opdracht van de Fransen geplunderd en geschonken gelden aan het Habyarimana-regime (ruim 17 biljoen Rwandese Franc!) werden verplaatst naar veilige bankrekeningen in het buitenland. Financiële steun vanuit de Europese Unie werd weerhouden door een veto; er mocht geen geld in het land worden gepompt zolang het vluchtelingenprobleem gaande was en de nieuwe regering niet meer Hutu's en anti-Kagame aanhangers tolereerde. Het vluchtelingenprobleem werd gezien als topprioriteit, de genocide kwam op de tweede plaats. Het leek alsof de genocide voor Parijs een puur politiek fenomeen was waarbij geen emotie of fysieke effecten een rol speelde. Geen enkele Franse minister reisde in de jaren na de genocide af naar Rwanda om met slachtoffers te spreken of het volledig verwoeste land waar te nemen.

Frankrijk hield na de genocide de militaire steun aan de Hutu-milities in de vluchtelingenkampen buiten Rwanda in stand. Ook voerde zij hevige druk uit op het United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) in Arusha om zijn mandaat te beperken tot genocidejaar 1994, wat uiteindelijk een onderzoek naar de Franse betrokkenheid in Rwanda zou kunnen belemmeren. De betrokkenheid van de Fransen in de herbewapening en training van de milities duidt op een onvermogen om de regio te stabiliseren.¹³⁰ De Organization of African Unity (OAU) houdt de Fransen in een in 2000 verschenen rapport dan ook verantwoordelijk voor het destabiliseren van de hele regio; „Almost every major disaster after the genocide was a result of the failure to deal appropriately with the events that preceded it, and what was appropriate was evident enough each step of the way.”¹³¹ De Fransen leken dus zowel tijdens de genocide als in de periode daarna vooral aan zichzelf en hun eigen prestige te denken. De Rwandese toenadering tot de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk bood de Fransen bovendien een extra motivatie om de situatie te ontregelen; kiezen voor de aanval was de enige manier om grip te houden op Rwanda.

---

¹³⁰ Waugh 2004, 'Paul Kagame and Rwanda', (zie noot 20).

¹³¹ Wallis 2006, 'Silent Accomplice', (zie noot 69), pp. 190-192.

Het gevolg is een langdurend politiek spel waarbij telkens naar elkaar wordt gewezen. In een Rwandees rapport worden bijvoorbeeld drieëndertig Franse militairen en politici genoemd die betrokken zouden zijn bij de genocide en vervolgd dienden te worden. Frankrijk legde de resultaten naast zich neer, maar oordeelde in 2006 via de rechter dat Kagame betrokken was bij het neerhalen van het presidentiële vliegtuig van Habyarimana, dat overigens weer een geschenk was van de voormalige president Mitterrand.¹³² De rivaliteit liep op tot een absoluut hoogtepunt, met als gevolg een tijdelijke stop van alle samenwerking tussen Frankrijk en Rwanda tussen 2006 en 2009.¹³³ De taal was snoeihard: „France is intent on destroying our government, we do not see any need for keeping any relationship with a hostile country.” Excuses of enige opeising van verantwoordelijkheid kwamen er vooralsnog nooit.

Nicolas Sarkozy was in 2010 de eerste Franse president die Rwanda bezocht sinds de genocide en benadrukte dat zowel Frankrijk als de internationale gemeenschap fouten hebben gemaakt in 1994. Hij beloofde Kagame om de verdachten die op dat moment in Frankrijk leefden te berechten en meer samen te werken met Rwanda. Excuses kwamen er echter niet. Opvallend is dat Sarkozy het land bezocht in het kader van een tour door Franstalige Afrikaanse landen, iets wat Rwanda sinds 2007 niet meer was. Datzelfde jaar sloot Rwanda zelfs aan bij de Commonwealth, een gemeenschap van voormalige Britse kolonies. Wat de Fransen hiervan vinden valt te raden, maar opvallend is wel de militaire toenadering onder de huidige president Hollande. Franse en Rwandese militairen werken immers al een aantal jaar succesvol samen in Mali. De relatie tussen beide landen is er kortom één van uitersten en een onzekere toekomst. „The only way France can renew and reinforce its relationship with Rwanda is by first accepting its past mistakes and asking for forgiveness. Failure to do this will be like building a house on sand, with no concrete foundation”, aldus Gluckmann.¹³⁴

5.5 **Van doofpot naar voorwaardelijke steun**

De gevolgen van de terugtrekking van UNAMIR en de daaropvolgende genocide hebben na 1994 een grote impact gehad op zowel de binnenlandse- als buitenlandse politiek van België.

---

¹³² Martin Plaut. *Rwanda report raises issue of motive*. BBC News, 5 Augustus 2008.

¹³³ BBC News Africa. *Rwanda cuts relations with France*. 24 November 2006

¹³⁴ FRI English. *Twenty years after genocide France and Rwanda give different versions of history*. 10 April 2014

Niemand binnen de Belgische regering had naar eigen zeggen de moord op de tien para's en de genocide aan zien komen. België had nota bene op verzoek van zowel de Hutu's als de Tutsi's aan UNAMIR deelgenomen en Arusha altijd ondersteund. Drie beleidssporen waren leidend in de periode na de terugtrekking van de missie, namelijk een herbezinning op de relatie met Rwanda, een kritische toets op de voorwaarden voor deelname aan toekomstige VN-operaties en gerechtigheid voor de slachtoffers. Omdat Rwanda voor veel Belgen gold als een soort modelkolonie maakte de schok van de genocide het verlies van Rwanda als bondgenoot extra groot. Rwanda was „een verloren zaak” waar België niets meer had te zoeken. Volgens de Belgische regering paste nu enkel bescheidenheid tegenover Rwanda.¹³⁵

In de jaren na de genocide beliepen de Belgen een moeizame middenweg tussen enerzijds normalisering van de relaties met het nieuwe RPF-bewind en anderzijds een kritische toon waarin verdere toenadering afhankelijk werd gelaten van de bereidheid van het regime tot democratisering. Hoewel België vanaf eind 1994 weer geld en specialisten vrij maakte voor de wederopbouw van het Rwandese justitiële en politieapparaat, was voor de Belgen de contra-genocide door het regime van Kagame een doorn in het oog. Moest België naast de Hutu's niet ook de Tutsi-daders aanpakken? Het Rwandese regime was in de jaren na de genocide bovendien sterk geprikkeld door Belgische kritiek. Zo weigerde Kagame in oktober 1995 de Belgische staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking te ontvangen toen deze zijn afschuw uitte over de omstandigheden waaronder Hutu's gevangen zaten.¹³⁶

De nasleep in België kreeg vanaf april 1994 vorm in een reeks van interne onderzoeken, onthullingen, petitities, rechtszaken en Senaats-commissies waarin de Belgische betrokkenheid telkens centraal stond. Het door de Belgische regering ingestelde onderzoek naar de moord op de tien para's bracht weinig nieuws.¹³⁷ De regering en militaire leiding verwierpen elke verantwoordelijkheid voor de dood van de Belgen, waarbij hen vaak werd verweten het onderwerp in een doofpot te stoppen. De regering en militaire leiding leken zo de netelige kwestie Rwanda effectief te ontzenuwen waardoor het thema vanaf eind 1994 langzaam uit de politieke en publieke belangstelling verdween, op kritiek van nabestaanden en vakbonden na.

---

¹³⁵ Klep 2008, *'Somalië, Rwanda en Srebrenica'*, (zie noot 87), pp 56-59.

¹³⁶ De Vries. *'En de wereld sloot de oren'*. 16 augustus 1997

¹³⁷ Berber Bevernage. *'Politieke verontschuldigen in België. Enkele bedenkingen over morele en politieke economie'*, *Low Countries Historical Review*, (2014) Vol 129. Issue 4. pp. 80-91.

Tot 1995, toen de discussie via een artikelenreeks in de Belgische krant *De Morgen* opnieuw oplaaide. De media en publieke opinie stelde zich kritischer op met als resultaat een diepgravend onderzoek door de Senaatscommissie. Bovendien werd Rwanda speelbal van het politieke systeem van België; het dossier werd als instrument gebruikt in de strijd tegen de regering. De snoeiharde kritiek uit het rapport zorgde niet voor de val van het kabinet, maar op lange termijn wel mede voor het premierschap voor de voorzitter van de commissie.¹³⁸

De afgelopen jaren is de relatie tussen Rwanda en België koel gebleven. President Kagame haalde onlangs uit naar de Belgische betrokkenheid bij het uitvoeren van de genocide en op hun beurt weigerde de Belgen om extra ontwikkelingshulp (40 miljoen) te geven aan Rwanda vanwege een gebrek aan politieke dialoog, mediaontwikkeling en *good governance*. Volgens de Belgische regering moet sociaal-economische vooruitgang te allen tijde gepaard gaan met respect voor de mensenrechten. Toch valt er enige dooi te constateren in de Belgisch-Rwandese relaties, met name op het gebied van politieke samenwerking.¹³⁹ De Rwandese minister van Buitenlandse Zaken verklaarde onlangs dat de historische relatie tussen België en Rwanda sterker is dan 40 miljoen euro. Politieke dialoog is volgens haar nodig om het politieke systeem van Rwanda beter te begrijpen.¹⁴⁰ De Belgen willen op lange termijn dan ook een politieke dialoog starten met Kagame waarin thema's zoals vrijheid van meningsuiting, pluralisme en de rol van de samenleving centraal staan. Tijdens een recent bezoek van de Belgische minister van Buitenlandse Zaken aan Rwanda verklaarde de hij dat „... we hier zijn om de relaties te stabiliseren en bovendien te versterken.”

5.6 Een morele verplichting

Ondanks of juist dankzij een gebrek aan historische verbintenis aan Rwanda is de relatie tussen Nederland en het Afrikaanse land, evenals die tussen Rwanda en de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, na de genocide versterkt. De positie van voormalig minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk is onlosmakelijk verbonden met het Nederlandse beleid wat betreft Rwanda na de genocide. Ondanks het ontbreken van een specifieke Afrika

---

¹³⁸ Klep 2008, *'Somalië, Rwanda en Srebrenica'*, (zie noot 87), pp 72-77.

¹³⁹ Thijs van Laer. 'Dooi in Belgisch-Rwandese relaties?', *De Morgen*, 13 januari 2015.

¹⁴⁰ Belga. 'Rwanda en België maken afspraken over "permanente politieke dialoog'. *Belgisch Nieuwsblad*. 8 Januari 2015.

koers door kabinetten Lubbers III en Kok I probeerde Pronk het Nederlandse ontwikkelingsbeleid ook op Sub-Saharisch Afrika te betrekken. Hij zag het als de morele en logische verplichting van rijke westerse staten die geconfronteerd worden met verspreiding van binnenlandse conflicten na het einde van de Koude Oorlog. Met name Rwanda was voor hem belangrijk, getuige de vele aandacht en initiatieven die de minister besteedde aan het land. Nederland ontwikkelde zich zo in de jaren negentig als een van de belangrijkste donoren. Gedurende verschillende bezoeken bepaalde Pronk zijn koers betreffende financiële steun en de keuze om zich slechts op een select aantal sectoren te focussen waar het Nederlandse beleid substantieel en effectief kon zijn. Dit beleid zette zich door vanaf 2000, maar werd in de jaren daarna kritischer. Met name door binnenlandse oppositie werd in 2012 de financiële steun aan Rwanda tijdelijk opgeschort vanwege de betrokkenheid bij de oorlog in buurland Congo. Het Nederlandse beleid maakt kortom een verschuiving van het geheel kritiekloos steunen van een opkomende economie naar een oordelende benaderingswijze waarin mensenrechten, democratie en vrijheid met meningsuiting een steeds grotere rol zijn gaan spelen.¹⁴¹

5.7 **Deelconclusie**

In dit hoofdstuk stonden de benaderingswijzen van de vijf landen wat betreft post-genocide Rwanda centraal. Zoals ook in hoofdstuk vier is geconcludeerd bestaat hier wederom een zeer versnipperd beeld. Rwanda lijkt haar aandacht na de genocide vooral te richten op dié landen die geen historische banden hadden met het land en daardoor niet – min of meer rechtstreeks - verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor betrokkenheid bij de genocide. Te denken valt aan de Verenigde Staten die grote politiek-strategische belangen in de regio heeft, het Verenigd Koninkrijk die als grootste donor de belangrijkste partner van Rwanda is geworden, en ook Nederland die zich als relatief kleine staat heeft ontwikkeld tot trouwe bondgenoot. Pijnlijk is de relatie met de voormalige koloniale machten Frankrijk en België. Waar Frankrijk stellig kiest voor de aanval door elke betrokkenheid te ontkennen en bovendien de situatie probeert te escaleren, kiezen de Belgen voor een meer bescheiden toon en nemen zij hun schuld. Het Westen lijkt dus ook na de genocide niet eenduidig op te kunnen treden tegen Kagame's mensenrechtenschendingen of Rwanda's betrokkenheid in buurland Congo.

---

¹⁴¹ Douma, P. *The Netherlands And Rwanda, a case study on Dutch Foreign Policies and Interventions in the contemporary conflict history of Rwanda* Clingendael.

7 Conclusie

Het kleine land dat ooit een in zichzelf gekeerde en verborgen parel in Centraal-Afrika was, wordt vandaag de dag vrijwel altijd direct geassocieerd met de genocide van 1994. De gangbare redenering is dat tijdens deze genocide extremistische Hutu's onder toezicht van de zittende Hutu-regering, Tutsi's en gematigde Hutu's op brute wijze hebben vermoord. Er bestaan geen eenduidige cijfers over het aantal slachtoffers, maar relevant is dat het hier om vele honderdduizenden gaat. De genocide is ten einde gekomen door de opmars van eerder gevluchte Tutsi-rebellen vanuit Oeganda, verenigd in het RPF onder leiding van Paul Kagame. De wijze waarop het RPF een einde heeft gebracht aan de genocide wordt door sommige auteurs gezien als een contra-genocide waarbij wellicht zelfs meer slachtoffers zijn gevallen dan tijdens de genocide door de extremistische Hutu's. Als leider van de overwinnende partij werd Kagame in 2000 president van Rwanda. Hij wordt echter tot op vandaag de dag schuldig bevonden aan grove mensenrechtenschendingen in zijn land, beperkte politieke vrijheid voor voormalige Hutu kopstukken en betrokkenheid bij het gewapende conflict in Congo. Tevens wordt hij verdacht van het uit de lucht schieten van het presidentiële vliegtuig, de directe aanleiding van de genocide. Dit afstudeeronderzoek bekijkt hoe vijf westerse landen met elk een andere achtergrond nu daadwerkelijk omgaan met het door burgeroorlog verscheurde land, en vooral ook welke motieven zij daarvoor hebben.

Wetenschappelijke literatuur biedt op voorhand een aantal opvallende ontwikkelingen die van belang kunnen zijn om het gedrag van de westerse staten te kunnen verklaren. Allereerst stelde westerse donoren zich aan de vooravond van de genocide kritiekloos op tegenover het regime omdat Rwanda veelal werd gezien als de donor darling van de internationale gemeenschap, een absoluut voorbeeld van hoe ontwikkelingshulp werkt. Bovendien handhaafde het RPF het machtsmonopolie in Rwanda door kritische tegengeluiden te elimineren, de overwinning tijdens de genocide op te eisen en sterk informatiemanagement waardoor het vrijwel onmogelijk was om het regime en haar beleid te veroordelen. Ten derde leek de internationale media de genocide te missen. De berichtgeving die tot stand kwam was zeer beperkt en bevatte bovendien veelal foutieve en gebagatelliseerde informatie.

Welke factoren op het gebied van betrokkenheid bij de genocide, concrete economische belangen in Rwanda en de huidige politieke verstandhouding verklaren nu het standpunt dat de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, België en Nederland innemen tegenover postgenocidaal Rwanda en zijn leider Paul Kagame? Als we kijken naar de handel tussen het Westen en Rwanda zien we dat deze vrijwel altijd toeneemt, terwijl het aandeel handel met het Westen steevast afneemt. De economische opbloei van het land vanaf 2000 gaat gepaard met een forse stijging in economische activiteit waarbij Rwanda zich steeds meer lijkt te richten op handel met Azië en opkomende economieën in Afrika. Het Rwandese regime geeft nota bene aan minder afhankelijk te willen worden van het Westen. Toch lijkt hiervan nauwelijks sprake als we inzoomen op de ontwikkelingshulp die Rwanda ontvangt vanuit het Westen. Met name steun vanuit landen zonder historische banden met Rwanda, waaronder de Verenigde Staten, Nederland en vooral het Verenigd Koninkrijk, vormen een belangrijke motor voor de economie. Fluctuaties in deze steun hebben bewezen dat Rwanda's economie zeer kwetsbaar blijft. Het is dus voor Rwanda zelf alsook voor de westerse landen met politiek-strategische aangelegenheden in Rwanda van belang dat de relatie in stand blijft.

Welke belangen hebben de vijf landen dan specifiek in Rwanda? Het geconstateerde bestaan van immens grote verschillen in de onderlinge belangen van de vijf landen verklaren het uitblijven van effectieve besluitvorming tijdens de genocide en het uitblijven van een eenduidige vuist tegen de mensenrechtenschendingen na de genocide. De teneur die na de genocide ontstond was er immers één van gezamenlijke schuld en verantwoordelijkheid, het collectief heeft gefaald om de genocide te beëindigen. Zoals de titel van dit onderzoek vraagt, blijft in het midden hoe deze gezamenlijke schuld dan gedragen dient te worden. Opvallend is dat er in deze gezamenlijke boetedoening naar een aantal landen vaker wordt gewezen dan anderen. Met name Frankrijk en België moeten het ontgelden; als historische partners van Rwanda waren zij immers nauw betrokken bij het ontstaan van etnisch geweld. België bevorderde bijvoorbeeld de etnische scheiding tijdens haar koloniale periode en de daaraan verwante strijd om onafhankelijkheid. De moord op een tiental Belgische para's deed de regering in Brussel besluiten om haar troepen terug te trekken, wat resulteerde in een vrijwel gehele terugtrekking van de UNAMIR-missie. Dit laatste wordt vaak gezien als de definitieve trigger voor genocide. De Fransen hadden als bondgenoot van het zittende Hutu regime onder leiding van Habyarimana ook directe invloed op het ontstaan van etnisch geweld,

bijvoorbeeld door middel van Operation Noroît directe steun aan de Hutu's te verlenen. Onder de vlag van humanitaire doeleinden is later Operation Turquoise van de grond gekomen, maar in het midden blijven de daadwerkelijke motieven van de Fransen. De nasleep van de genocide verliep voor beide landen zeer moeizaam. De relatie met Rwanda was na de genocide bekoeld en waar België koos voor een bescheiden rol waarin berechting van de daders en een herziening van het buitenlandse beleid centraal stonden, kozen de Fransen voor de aanval. Om grip te behouden op het land waarin zij politiek zoveel hadden geïnvesteerd, moest Rwanda uit de handen blijven van grote donoren die Rwanda na de genocide graag met open armen wilde ontvangen. De culturele rivaliteit met vooral de Britten laaide hoog op.

De Britten waren immers sterk verbonden aan de regerende Tutsi-elite omdat zij hen militair geholpen hadden met de opmars vanuit Oeganda en bovendien middels de VN-veiligheidsraad probeerde om te voorkomen dat andere staten invloed kregen op het land. Ook de Verenigde Staten stonden vanwege regionale belangen in de regio klaar om Rwanda te steunen in de wederopbouw van het land en namen een vlucht naar voren. Persoonlijke vriendschappen tussen de politiek leiders en omvangrijke hulpprogramma's resulteerde in een hechte en betrokken samenwerking waarin de Rwandese toetreding tot de Commonwealth en een verandering van voertaal, van het Frans naar het Engels, kunnen worden gezien als de kers op de taart. Er wordt in tegenstelling tot de Belgen en de Fransen, de Britten en Amerikanen niets verweten. Zij vallen na de genocide veilig onder de collectieve verantwoordelijkheid en maken daar gretig gebruik van. Ook Nederland valt binnen deze categorie, want hoewel de belangen in het Afrikaanse land beperkt zijn, heeft Nederland zich onder het mom van morele verplichting in de jaren na de genocide ontwikkeld tot ambassadeur van Rwanda en een trouwe bondgenoot wat betreft samenwerking en handel.

Hoewel de verantwoordelijkheidsvraag nog steeds vaak wordt doorgeschoven of onder de sluier van collectieve onwetendheid wordt geschaard, blijven de vijf landen kritisch tegenover Rwanda. Elk op een andere toon en soms ook op een ander inhoudelijk vlak. Desalniettemin kan geconcludeerd worden dat Rwanda, hoezeer zij ook afhankelijk wil opereren, zowel economisch, politiek als militair te maken heeft met het Westen. Kagame zal in de toekomst een balans blijven zoeken tussen een eigenzinnige en controversiële politieke koers en constructieve manieren waarop hij het Westen toch weer onder de duim kan houden.

■ Afkortingenlijst

AGI	Africa Governance Initiative
BBP	Bruto Binnenlands Product
CDR	Coalition for the Defense of the Republic
CIA	Central Intelligence Agency
COMESA	Common Market for Eastern and Southern Africa
DIA	Defense Intelligence Agency
DFID	UK Department for International Development
EAC	East African Community
FCO	Foreign and Commonwealth Office
ICTR	International Criminal Tribunal for Rwanda
MDR	Mouvement Démocratique Républicain
MONUSCO	United Nations Organization Stabilization mission in the Democratic Republic of Congo
MRND	Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
OAU	Organization of African Unity
RDB	Rwanda Development Board
RPF	Rwandan Patriotic Front
UNAMIR	United Nations Assistance Mission for Rwanda
UNOMUR	United Nations Observer Mission Uganda – Rwanda
VN	Verenigde Naties

■ Literatuurlijst

■ Boeken

- Boeije, H. *'Analyseren in kwalitatief onderzoek'*, Den Haag (2008).
- Barnett, M. *'Eyewitness to a Genocide; The United Nations and Rwanda'*, Cornell University Press (2002).
- Browne, S. *'Aid and Influence: Do Donors Help or Hinder?'*, Londen (2006).
- Cameron, H. *'Britain's Hidden Role in the Rwandan Genocide'*, Routledge (2013).
- Cohen, J. *'One Hundred Days Of Silence'*, Rowman & Littlefield Publishers (2007).
- Hurt, D. *'Memoires'*. Londen (2004). p. 493.
- Klep, C. *'Somalië, Rwanda en Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies'*, Uitgeverij Boom (2008).
- Kuperman, A.J. *'The Limits of Humanitarian Intervention'*, Washington (2001).
- Gribbin, R.E. *'In the Aftermath of genocide. The U.S. Role in Rwanda'*, New York (2005).
- Lee, S.J. *'Aspects of British Political History 1914-1995'*, Routledge (1996), p. 285.
- Melvern, L. *'A people betrayed. The role of the West in Rwanda's genocide'*, Palgrave New York (2000).
- Murray, L.G. *'Clinton, Peacekeeping and Humanitarian Interventionism. Rise and fall of a policy'*, (2008), pp. 128-130.
- Pottier, J. *'Reimagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century'*, Cambridge: Cambridge University Press (2002).
- Power, S. *'A Problem From Hell: America and the Age of Genocide'*, Basic Books (2013), pp 133.135.
- Prunier, G. *'The Rwanda Crisis. History of a genocide'*, Colombia University (1995).
- Straus, S. *'The Order of Genocide'*, Cornell University Press (2006).
- Taylor, I. & Williams, P. *'Africa in International Politics: External Involvement on the Continent'*, New York (2004). p.43.
- Thompson, A. *'The Media and the Rwandan Genocide'*. Londen (2007).
- Uvin, P. *'Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda'*, Hartford(1998)

- Waugh, C. 'Kagame and Rwanda: Power, Genocide and the Rwandan Patriotic Front', McFarland & Company New York (2004).
- Wallis, A. 'Silent Accomplice, the Untold Story of France's Role in the Rwandan Genocide', Londen (2006).
- Wheeler, N. 'Saving Strangers, Humanitarian Intervention in International Society', Oxford (2002).

■ Wetenschappelijke artikelen

- Beswick, D. 'Aiding State Building and Sacrificing Peace Building? The Rwanda-UK relationship.' *Third World Quarterly* 32, (2011).
- Bevernage, B. 'Politieke verontschuldigingen in België. Enkele bedenkingen over morele en politieke economie', *Low Countries Historical Review* 129, (2014), Issue 4, pp. 80-91.
- Chaon, A. 'Who failed in Rwanda; Journalist or the Media?'. uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press Londen, (2007).
- Mcdoom, O. 'To Aid, or Not to Aid? The Case of Rwanda', *United Nations University*, 29 april 2014.
- McNulty, M. 'French arms, war and genocide in Rwanda', *Crime, Law and Social Change* 33, (2000), pp. 105-129.
- Moses, D. 'Raphael Lemkin, Culture, and the Concept of Genocide', in: D. Bloxham and A.J. Moses, *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, New York, (2010) 19- 41, 34-35.
- Kuperman, A.J. 'How the media missed the Rwanda genocide'. uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press Londen – (2007).
- Li, D. 'Echoes of Violence', in N. Mills & K. Brunner, *The new killing fields massacre and the politics of intervention*, New York.
- Reyntjens, F. 'Constructing the truth, dealing with dissent, domesticating the world: Governance in post-genocide Rwanda', *African Affairs* (2011).
- Reyntjens, F. 'Rwanda: Genocide and Beyond', *Journal of Refugee Studies* 9 (1999).
- Reyntjens, F. 'Ten years on: from genocide to dictatorship', *African affairs* (2004).

- Schabas, W.A. 'Genocide Trials and Gacaca Courts', *Journal of International Criminal Justice* 3, (2005), pp. 879–895.
- Taylor & Francis. 'National unity and reconciliation in Rwanda', *Journal of Contemporary African Studies*, (2010).
- Wall, M. 'An analysis of news magazine coverage of the Rwanda crisis in the United States', uit: A. Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press Londen – 2007.
- Zakaria, F. 'The Rise of the Illiberal Democracy', *Foreign Affairs* 76 (1997).
- Zorbas, E. 'Reconciliation in post-genocide Rwanda'. *African Journal of Legal Studies* (2004).

■ Media en krantenartikelen

- Belga. 'Rwanda en België maken afspraken over "permanente politieke dialoog'. *Belgisch Nieuwsblad* - 8 Januari 2015.
- Bossema, W. 'Rwanda: een arm land om jaloers op te zijn', *Volkskrant* - 26 april 2012.
- Corbin, J. '*Rwanda Untold Story*', (BBC 2 - documentaire), 2014.
- Groves, J. 'Cameron forced to defend £16m aid to 'role model' Rwanda awarded just hours after UN attacked regime'. - 17 oktober 2014.
- Kagire. E. 'Rwanda, France to sign a 3.3m energy deal', *The New Times Rwanda* - 22 september 2010.
- Kinzer, S. 'Kagame's authoritarian rule risks Rwanda's future', *The Guardian* – 27 januari 2011.
- Kranenburg. M. 'Minister van hulp en handel – Op reis met minister Ploumen', *NRC Handelsblad* – 15 november 2014.
- Kron, J. 'Rwanda joins the Commonwealth', *The New York Times* – 2009.
- Laer, T. 'Dooi in Belgisch-Rwandese relaties?', *De Morgen* - 13 januari 2015.
- McGreal, C. 'Tony Blair defend support for Rwandan leader Paul Kagame', *The Guardian* – 31 december 2014.
- McGreal, C. 'Why Rwanda said Adieu to French' - *The Guardian* - 16 Januari 2009.
- N.B. 'Rwanda cuts relations with France', *BBC News* - 24 November 2006.
- N.B. 'Sarkozy au Rwanda: la Franse doit réfléchir à ses erreurs', *Le Monde* – 25 februari 2010.

- N.B. 'Twenty years after genocide France and Rwanda give different versions of history'. *RFI English World News* - 10 april 2014.
- Papic, M. 'Nicolas Sarkozy admits French errors over Rwanda genocide', *The Daily Telegraph* – 25 februari 2010.
- Plaut, M. 'Rwanda report raises issue of motive', *BBC News* - 5 Augustus 2008.
- Smith, D. 'EU partially freezes aid to Rwanda', *The Guardian* – september 2012.
- Vidal, K. 'Kagame haalt uit: "België voerde ons mee naar de genocide"', *De Morgen* – 8 april 2014.
- Weiner, J. 'Does Rwanda's economic prosperity justify president Kagame's political repression?', *The Washington Post*.

■ Websites

Economy Watch. 'Rwanda trade, exports and imports'. (28 juni 2015).

<[http://www.economywatch.com/world_economy/rwanda/export import.html](http://www.economywatch.com/world_economy/rwanda/export_import.html)>

Koninkrijk der Nederlanden - Nederlandse Ambassade Kigali, 'Rwanda: Informatie over Rwanda'. <<http://rwanda.nlabassade.org/you-and-country/reizen-naar-rwanda/informatie-voor-bezoekers-aan-rwanda.html>> (2 juni 2015).

Pedd, J. 'Wat vooraf ging aan de Rwandese genocide', (18 november 2014)..

<<http://www.geschiedenisbeleven.nl/wat-vooraf-ging-aan-de-rwandese-genocide/>>

N.A. 'Trading Economics - Rwanda Interest Rate', (29 juni 2015).

<<http://www.tradingeconomics.com/rwanda/interest-rate>>

Organization for Economic Co-operation and Development. 'Aid Statistics, Recipient Aid at a glance; Rwanda 2011-2012', <<http://www.oecd.org/dac/stats/aid-at-a-glance.htm>> (3 juli 2015)

Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 'Marktkenmerken Rwanda'. (2 juni 2015).

<<http://www.rvo.nl/onderwerpen/internationaalondernemen/landenoverzicht/rwanda/markttoegang/marktkenmerken>>

Rijksoverheid. *'Betrekkingen Nederland – Rwanda – Ontwikkelingsrelatie'*, (juli 2015).
<<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/betrekkingen-met-nederland/rwanda>>

Simoes, Alexander. *'The Observatory of Economic Complexity: Learn more about trade in Rwanda.'* <<https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rwa>> (5 juli 2015).

Verenigde Naties, *'Rwanda – UNAMIR Background'*, (15 april 2015).
<<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unamirFT.htm>>

Wereldbank, *'Rwanda Overview'*, geciteerd van de website van de Wereldbank
<<http://www.worldbank.org/en/country/rwanda/overview>> (5 januari 2015).

Woods, J. *'The Triumph of Evil'*, geciteerd van de website Frontline, (12 maart 2015),
<<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/evil/interviews/woods.html>>

■ Overige bronnen

African Development Bank, *'Rwanda Bank Group Country Strategy Paper 2012-2016'*. (2011).
Agentschap voor buitenlandse handel, *'Handelsbetrekkingen België met Rwanda'* (14 juli 2015).

Douma, P. *'The Netherlands And Rwanda, a case study on Dutch Foreign Policies and Interventions in the contemporary conflict history of Rwanda'*. Clingendael (2000).

Hall, A. *'Rwanda's Long Shadow U.S.-Rwandan Relations and a Path Forward in Eastern Congo'*, Enough Project to end genocide and crimes against humanity. (14 juli 2015).

House of Commons Defence Committee, *'United Kingdom peacekeeping and intervention forces. Session 1992–93, 4th Report'* (Londen: House of Commons paper 369, 1993).

National Security Archive. *'Inside the UN Security Council: April–July 1994'*, (2 Juni 2014).

The White House, *'Statement by the President on the 21st Anniversary of the Genocide in Rwanda'*.